

Portalen

Samskaping i rusomsorgen

Eugene Guribye og Trond Stalsberg Mydland

Prosjekttittel: Portalen
Prosjektnummer: 101003
Institusjon: NORCE Norwegian Research Centre
Oppdragsgiver(e): Kirkens Bymisjon Kristiansand
Rapportnr.: 18-2019
ISBN: 978-82-8408-030-7
Antall sider: 44
Publiseringsmnd.: Oktober
Bildegtekst og kreditering: Portalens lokaler i Kristiansand, foto: Eugene Guribye

Forord

Portalen er et tiltak i regi av Kirkens Bymisjon i samarbeid med andre aktører, og ble utviklet med tanke på å tilby meningsfulle aktiviteter for personer i aktiv rus som ønsker endringer i livet og/eller venter på rehabiliterings- eller behandlingsopphold. Kjernen i dette sosiale entreprenørskapsprosjektet er kafé, verksted og tjenestesenter lokalisert i et stort, verneverdig båthus ved strandpromenaden i Tresse i Kristiansand.

Tidligere Agderforskning, nå Norwegian Research Centre (NORCE), har i årene 2017-2019 bistått prosjektet i form av et aksjonsforskningsprosjekt. Fokus har vært på å utforske virkningsfulle elementer i tiltaket ved å følge prosjektet over tid, for derigjennom å bistå med forskningskompetanse, videreutvikling av tiltaket, samt dokumentasjon av tiltaket.

Vi vil rette stor takk til alle ansatte, frivillige og medarbeidere (deltakere) i tiltaket Portalen for godt samarbeid under aksjonsforskningsprosjektet. Datainnsamling, dialog med Kirkens Bymisjon og rapportarbeid har vært utført av Trond Stalsberg Mydland og Eugene Guribye i NORCE Samfunn.

Kristiansand 10. oktober 2019.

Trond Stalsberg Mydland (prosjektleder)

Innhold

Forord	2
Sammendrag	4
1. Innledning	6
2. Mål og metode	19
3. Resultater	21
4. Konklusjon	40
5. Referanser	41

Sammendrag

Portalen er et tiltak i regi av Kirkens Bymisjon i samarbeid med andre aktører, og ble utviklet med tanke på å tilby meningsfulle aktiviteter for personer i aktiv rus som ønsker endringer i livet og/eller venter på rehabiliterings- eller behandlingsopphold. Kjernen i dette sosiale entreprenørskapsprosjektet er et recoveryperspektiv med fokus på miljøterapi gjennom aktiviteter i kafé, verksted og tjenestesenter lokalisert i et stort, verneverdig båthus i Tresse i Kristiansand. Dette er et lavterskelprosjekt som likevel har visse kvalifikasjonskrav i form av at deltakerne må ha et ønske om endring av livet og livsmestring; må kunne fungere i den øvrige gruppen i Portalen (slik at for eksempel balanse mellom rus og psykiske helseutfordringer i gruppen vurderes); være ærlige om eget rusforbruk og være rusfrie på jobb.

Dette aksjonsforskningsprosjektet har blitt gjennomført i perioden januar 2017 til juni 2019 med fokus på å utforske virkningsfulle elementer i tiltaket ved å følge prosjektet over tid, for derigjennom å bistå med forskningskompetanse, videreutvikling av tiltaket, samt dokumentasjon av tiltaket. Analysene som presenteres i denne rapporten er basert på følgende ledd i datainnsamlingen:

- Fokusgruppeintervju med kommunalt ansatte
- Fokusgruppeintervju med ansatte
- 2 fokusgruppeintervjuer med frivillige
- 9 kvalitative dybdeintervjuer med medarbeidere (deltakere i tiltaket)
- 6 dager med etnografisk feltarbeid
- Deltakelse på internt egevalueringseminar
- Dialog og øvrige møter med ansatte
- Fokusgruppeintervju med medarbeidere som har gått videre til andre tiltak

Tiltaket Portalen er sterkt inspirert av tilnærminger i terapeutiske samfunn som San Patrignano i Italia, Basta i Sverige og Jegersberg Gård i Kristiansand, noe som fremtrer tydelig i de virkningsfulle elementene i prosjektet: tid, arbeid, fellesskap og likemannsarbeid. Sett fra et brukerperspektiv er imidlertid følgende virkningsfulle midler også sentrale: tilrettelegging for strukturering av hverdagen, tilrettelegging for mestring, helhetlig oppfølging fra hjelpeapparatet og normalisering.

Tiltaket hviler til en viss grad på en trappetrinnsmodell der Portalen skal fungere som nettopp en portal til videre tiltak lengere oppe i tiltakskjeden. Undersøkelsen viser at denne modellen ikke er egnet for personer som ikke lykkes med å fylle kvalifiseringskravene og som dermed i praksis risikerer å «rykke ned» i tiltakskjeden.

Undersøkelsen viser at for mange deltakere fungerer Portalen akkurat etter hensikten: å gi en overgang til mer høyterskel rusbehandling. Deltakerne fungerer i praksis som

medarbeidere i den sosiale entreprenørskapsbedriften, i tett interaksjon med andre deltakere, ansatte, kommunalt ansatte, frivillige, kunder og andre aktører i lokalsamfunnet. Over tid gir disse aktivitetene en mulighet til å restrukturere hverdagen og få mer kontroll over eget rusforbruk. Det sosiale entreprenørskapet innebærer en form for realisme i aktivitetene som gir mestring og opplevelse av å få brukt egne ressurser. Lavterskelaspektet ved tiltaket medfører at det er betydelige forutsigbarhetsutfordringer knyttet til medarbeiderne i arbeidshverdagen, men sett fra medarbeidernes perspektiv har man funnet den riktige balansen mellom økonomiske og sosiale hensyn.

Man har også i økende grad involvert likemannsarbeid i Portalen, samtidig som at man legger opp til mest mulige «normale» arbeidsdager uten fokus på rus. Selv om målsettingen om å skape styrkende fellesskap mellom deltakerne ikke fungerer optimalt, gis deltakerne anledning til å inngå i et bredt spekter av relasjoner gjennom Portalens omfattende *samskaping* med andre aktører i lokalsamfunnet. Sett fra deltakernes side er det et ønske om å ytterligere styrke dette i form av for eksempel økt samarbeid med andre frivillige organisasjoner for å skape et meningsfullt fritidstilbud utenfor arbeidstid.

1. Innledning

Bakgrunn

Mellom 2007 og 2011 deltok Kirkens Bymisjon i Kristiansand i prosjektgruppen som var med på å utvikle ideen bak Jegersberg gård rehabiliterings- og kompetansesenter. På bakgrunn av erfaringer med at personer i aktiv rus ofte har utfordringer i ventetiden før rehabiliterings- eller behandlingsopphold, var Kirkens Bymisjon ønsket som samarbeidspart i motivasjonsfasen i forkant av innflytting på Jegersberg. Tanken var at dersom tiden før oppholdet ble fylt med meningsfylt innhold, ville dette trolig bidra til å gi en mer stabil rehabiliteringsprosess og dermed øke muligheten for å forbli varig rusfri.

Dette var utgangspunktet for utviklingen av et nytt tiltak i regi av Kirkens Bymisjon kalt *Portalen*, som etterhvert skulle bli et bredere tilbud for personer som har et aktivt forhold til rus og som ønsker en endring – ikke utelukkende som en motivasjonsstasjon før rehabilitering på Jegersberg Gård. Utviklingen av prosjektet har foregått i nært samarbeid mellom Kirkens Bymisjon, kommunene Kristiansand, Søgne, Vennesla og Lillesand, bruker- og pårørendeorganisasjonene A-larm, Landsforbundet Mot Stoffmisbruk, Landsforbundet for Pårørende innen Psykisk helse, Rusmisbrukernes Interesseorganisasjon, Jegersberg Gård Rehabiliterings- og Kompetansesenter, Senter for Entreprenørskap ved UiA og etterhver andre aktører i lokalmiljøet inkludert lokale bedrifter og organisasjoner, frivillige aktører og ikke minst lokale brukere og kjøpere av tjenester og produkter.

Prosjektutviklingen involverte innspillseminarer; enkeltmøter med organisasjoner, bedrifter, involverte kommuner og spesialisthelsetjeneste; utviklingen av en veiledende forretningsplan av studenter ved GrunderLab ved UiA; studietur til San Patrignano i Italia; dannelsen av en nasjonal ressursgruppe internt i Kirkens Bymisjon og en styringsgruppe på tvers av involverte aktører.

I starten av 2017 ble NORCE (tidligere Agderforskning) koblet på i denne prosessen for å bistå prosjektet med følgeforskning. Formålet var å følge tiltaket Portalen over tid for å utforske virkningsfulle elementer i prosjektet, og bistå med forskningskompetanse for å videreutvikle og dokumentere tiltaket. Vi gjør oppmerksom på at dette arbeidet ikke har inkludert noen effektevaluering av Portalen som tiltak.

Rusrehabilitering

De siste ti årene har man i både rusarbeid og på andre velferdsområder gradvis gått bort fra såkalte trappetrinnsmodeller der man la vekt på at brukerne på ulike måter må kvalifisere seg til videre tiltak høyere opp i kjeden. I arbeidet med bostedsløse innebar dette for eksempel at brukerne først måtte vise at de behersket å bo i bofellesskap før de eventuelt ble tildelt egen bolig. I rusbehandlingen var det vanlig at brukere tegnet kontrakter med behandling sinstitusjon om rusfrihet, og at kontraktbrudd medførte en eller annen form for sanksjonering – ofte at man rykket nedover i trappetrinnene igjen. En av hovedutfordringene ved denne tilnærmingen var at kvalifiseringskravene for mange var uopnåelige, slik at de svakeste gruppene reelt sett hadde små muligheter til å bevege seg oppover trappetrinnene (Dyb, 2003; Sahlin, 1996).

Som en forlengelse av fokus på *empowerment* og brukermedvirkning, har man de senere år innenfor helse- og omsorgssektoren satt større fokus på viktigheten av den oppfølging som skjer utenfor tradisjonelle profesjonelle eller sektorielle rammer. Nyere tilnæringer som *Housing First* og *Place, then train* og *recoverymodeller* legger større vekt på å sette brukerens behov i sentrum. *Recovery*, eller *bedringsprosesser* som det kan kalles på norsk, er et begrep som brukes på ulike måter, men som primært setter fokus på personens egne prosesser og innsatser og hvilke måter man kan understøtte disse på. Det handler om å hente frem ressurser hos den enkelte og i dennes sosiale omgivelser, slik at man kan leve meningsfulle liv i samfunnet på tross av sine utfordringer (Karlsson & Borg, 2017). Slike recoveryprosesser dreier seg om hvordan man kan positivt endre sin egen livssituasjon, psykiske helse og rusmiddelbruk – med eller uten behandling, og den egenerfaring som bygges opp gjennom dette. Recovery blir i økende grad forstått som sosiale prosesser, vel så mye som individuelle bedringsprosesser. Dermed blir også sosiale arenaer, hverdagsliv og lokalmiljø viktige rammer for personers recoveryprosesser (Borg et al., 2013).

Likemannsarbeid er et annet eksempel på viktigheten av den oppfølging som skjer utenfor tradisjonelle profesjonelle rammer, og omtales i Stortingsmelding 10 (2012-13), som «et viktig supplement til tilbudet i regi av helse- og omsorgstjenesten». I følge samme Stortingsmeldingen dreier likemannsarbeid seg om «å dele erfaringer, praktisk kunnskap og følelsesmessige opplevelser»¹. Likemannsarbeid omtales også i NOU'en *Innovasjon i omsorg* som et positivt tilskudd til profesjonelle tjenester².

Erfaringsbasert kunnskap er et sentralt grunntrekk ved ulike modeller for likemannsarbeid. På rusfeltet blir ofte egenskaper som å være en støtteperson, motivator, rollemodell, troverdig utfordrer, og det å rett og slett basert på egenerfaring «vite hva det dreier seg om» (Mydland & Kvanneid, 2019). En likemann er derved en person som er, eller har vært i, samme eller lignende livssituasjon, og som i egenskap av dette har mulighet til å dele personlige erfaringer om å befinne seg i en samme livssituasjon (Torjussen mfl., 2014).

¹ Stortingsmelding nr. 10 (2012-13): *God kvalitet for trygge tjenester*. Kapittel 2.3.

² NOU 2011:11: *Innovasjon i omsorg*. Kapittel 5.3., om medborgerskap.

Terapeutiske samfunn (*therapeutic communities*) er en gruppe- og selvhjelpsbasert metode som oppstod under antipsykiatriperioden på 50-tallet som en respons på mer autoritære psykiatriske institusjoner (De Leon 2003). Metodikken innebar større vektlegging av brukerinvolvering og likemannsprinsipper der klientene selv er aktive deltakere i egen og andres behandling under fanen «fellesskapet som metode» (*community as a method*). Miljøet skulle være preget av mer demokratiske prosesser. Kjernen i tilnærmingen er å promotere nye livsstiler og endre negativ personlig adferd som kan lede til rusmisbruk (eller andre problemer). En positiv utvikling tenkes å finne sted gjennom interaksjon med andre beboere, ansatte og andre involverte. Tanken var at problemene oppstår i samspill mellom individet og (et skadelig) samfunn, og kan løses gjennom å skape et terapeutisk miljø som en beskyttende motvekt. Ofte inngås skriftlige kontrakter mellom enkeltmedlemmer og resten av gruppen for å regulere uønsket adferd, med tydelige konsekvenser (straff) dersom kontrakten blir brutt, for eksempel i form av utestenging (Pearce & Pickard, 2013).

Brukere i terapeutiske samfunn lever som regel helt eller delvis adskilt fra omverden over tid i et rusfritt samfunn før de anses som klare for reintegrering i det ordinære samfunnet. En del trekk ved de tidligste terapeutiske samfunnene har med tiden «myknet opp». Blant annet nedtoner man nå elementene av såkalt *attack therapy* der beboerne ble utsatt for brutale, høylytte og ofte psykologisk skadelige konfrontasjoner (*encounters*) om sine egne adferdsmønstre (Lieberman et al., 1973). Tanken var at denne typen ekstremt gruppepress var nødvendig for å bryte brukerne ned før man kunne bygge dem opp (Monti et al., 2004). Etter hvert har man også satt større fokus på utdanning og arbeidstrening som en integrert del av oppholdet i terapeutiske samfunn, ikke minst for å gjøre overgangen til storsamfunnet enklere. En annen endring handler om bemanning. Innledningsvis hadde ansatte i terapeutiske samfunn i stor grad egen erfaring fra rusmisbruk, men med årene har man ansatt stadig flere profesjonelle spesialister. Dette henger også sammen med at miljøterapien har blitt supplert med medisinsk og psykologisk behandling. Slike miljøterapeutiske prinsipper fra terapeutiske samfunn har også over tid blitt overført til dagtilbud der brukerne ikke nødvendigvis bor sammen eller er adskilt fra resten av samfunnet.

Forskning gir ikke klare svar når det gjelder effektiviteten av langtidsopphold i terapeutiske samfunn (Young, 2010; Vanderplasschen et al., 2014). Randomiserte kontrollerte studier er stort sett begrenset til USA, og metastudier av disse gir sprikende resultater. Funn fra retrospektive eller prospektive studier i Europa antyder at fullført langtidsbehandling i terapeutiske samfunn gir gode resultater – men metodisk sett lar det seg ikke avgjøre om endringer i rusmiddelinntak eller kriminell aktivitet skyldes behandling, modning eller andre forhold (Vanderplasschen et al., 2014).

Samskaping

De siste årene har det vært et økende fokus på samskaping mellom offentlig og frivillig sektor (e.g. Guribye, 2016; 2018; Torfing et al., 2016). I en rekke sentrale dokumenter og strategier fra myndighetene slås det fast at oppgaver som folkehelsearbeid, velferdsutfordringer, omsorg og inkludering ikke er et ansvar for det offentlige alene – men at hele samfunnet må bidra (e.g. St.meld. nr. 47 (2008–2009) Samhandlingsreformen; Meld. St. 19 (2014-2015) Folkehelsemeldingen; NOU 2011:11 Innovasjon i omsorg; Meld. St. 29 (2012–2013) Morgendagens omsorg; St. Meld nr. 39 (2006-2007) Frivillighet for alle; Meld. St. 30 (2015–2016) Fra mottak til arbeidsliv – en effektiv integreringspolitikk).

Samskappingsbegrepet har delvis blitt lånt fra næringslivet der det har blitt argumentert for at verdiskapning i økende grad skjer gjennom samskaping (co-creation) mellom næringsliv og brukere. Hver aktør bidrar med ressurser og kunnskap og samarbeider for å finne løsninger på gjensidige utfordringer. I NOU 2011:11 «Innovasjon i omsorg» snakkes det ambisiøst om «den andre samhandlings-reformen» - der næromsorg, medborgerskap og samproduksjon skal utvikles gjennom partnerskap mellom kommunene og sivilsamfunnet. Man ønsker å mobilisere ressurser og sette samspillet med familien, det sosiale nettverket og lokalsamfunnet i sentrum for oppmerksomheten. Omsorg skal være en selvfølgelig del av et levende og pulserende samfunn og prege mellommenneskelige relasjoner i familie og lokalsamfunn, organisasjoner og institusjoner. Dette er naturligvis ambisiøse målsettinger som krever sterk forankring i lokalsamfunnet.

Forskning om samskaping på velferdsområdet har imidlertid pekt på utfordringer som kompleksitet i forhold til ledelse, kultur, rollefordelinger, mål og lovverk (Guribye, 2016; Rønning, 2011; Vetvik & Disch, 2017; Tortzen, 2017). Samtidig er frivillighetsfeltet i stor endring og har dreiet i retning av mer ad-hoc frivillighet, mindre «trofasthet» mot frivillige organisasjoner og fremveksten av nye typer private initiativer og grasrotengasjement utenfor de tradisjonelle frivillige organisasjonene (Folkestad et al., 2015). Dette skaper også nye utfordringer ettersom hensynet til de frivilliges ønsker og behov også må stå i fokus for å sikre bærekraftige tjenesteløsninger i et samskapingperspektiv.

I rusomsorgen har samskaping i praksis foregått på flere ulike områder. På den ene siden har samarbeid med interesse- og pårørendeorganisasjoner blitt styrket de senere årene (Prop. 15 S 2016 Opptrappingsplanen for rusfeltet; Hansen mfl., 2018). Bruk av likemenn har tilført feltet en ny form for ekspertise og tillitsbygging mellom brukere og tjenesteytere, der også tjenesteytere har egenerfaring fra rusfeltet. Gjennom oppfølging fra en likemann styrkes muligheten for å lykkes med rehabiliteringsløpet. En likemannstjeneste gitt som kombinasjon av fag- og erfaringskompetanse kan også redusere overgangsutfordringer mellom behandling og rehabiliteringsfasen i etterkant. Viktige livsområder hvor erfaringsbasert likemannsoppfølging kan utøves er skole/arbeid, bolig, sosiale fellesskap, fritid, rusfrihet, tilbakefallshåndtering og i bred forstand bidra til

mestring av eget liv som rusavhengig. (Mydland & Kvanneid, 2019, Torjussen mfl., 2014, Andreassen, 2009). Nye partnerskapsbaserte samarbeidsformer for kunnskaps- og praksisutvikling har vært igangsatt mellom forskning, utdanning, praksis og brukere om (Se f.eks. Gjernes & Bliksvær, 2011, Støkken & Willumsen, 2017, Andreassen mfl., 2010).

Vi har også sett et økt fokus på at ulike former for normalisering³ er en nøkkel i recoveryarbeidet. Dette har medført fokus på områder som bosetting (e.g. *Housing First*), grønn omsorg, arbeid og fritid, og fordret samskaping mellom offentlige tjenester og gårdsmiljøer, lokale bedrifter, sosiale entreprenører og frivillige organisasjoner. På brukernivå blir fokuset på å bygge gode relasjoner, inkludering i fellesskap, ressurstenkning og egenmestring (empowerment). På organisasjonsnivå handler det om hvilke relasjoner organisasjonen har til andre aktører i sine omgivelser, og dermed hvilke ressurser man har tilgang til i lokalsamfunnet (Hansson & Wijkström, 1998).

I San Patrignano i Italia, der man i praksis har skapt en delvis autonom landsby for et stort antall rusavhengige og tilbyr ferdighetstrening og kollektive verdier som de fremste terapeutiske virkemidlene, har forskere lansert begrepet *the city effect* (Guidicini & Pieretti, 1994). Den store skalaen i den sterkt samfunnsorienterte livsstilen i San Patrignano anses som å ha virkninger i forhold til rusmisbrukernes individuelle og kollektive endringsprosesser. Den romlige og organisatoriske størrelsen på prosjektet, sammen med det store antall mennesker som er involvert er sentrale virkningsmidler som gir beboerne anledning til å inngå i ulike sosiale systemer med ulike roller og posisjoner, der de må håndtere tvetydige inntrykk (Hansson & Wijkström, 1998). På organisatorisk nivå samskapes det i San Patrignano med et stort antall lokale, regionale, nasjonale og internasjonale aktører. På lokalt nivå bidrar man for eksempel til å trene opp hunder for lokale omsorgstjenester, mens man på internasjonalt nivå har utviklet et omfattende økonomisk støtteapparat i form av både donører og kunder. Men på brukernivå er oppholdet mer preget av isolasjon fra omverden, spesielt de første årene. Dette medfører sine egne problemstillinger, spesielt knyttet til tilbakevending til omverden på utsiden der man over tid ikke har investert i relasjons- og nettverksbygging på samme måten, og dermed har lite sosial kapital.

Spørsmålet er dermed om man i et normaliseringsperspektiv kan tenkes å kunne dra nytte av en tilsvarende *city effect* ved hjelp av samskappingsprosesser innenfor et reelt bysamfunn. I en slik tilnærming vil ikke recoveryarbeidet være en enkelt tjeneste eller organisasjon sin oppgave, men den samlede innsatsen fra et helt lokalsamfunn, i tråd med myndighetenes visjoner om den andre samhandlingsreformen der omsorg skal være en selvfølgelig del av samfunnet og prege relasjoner i lokalsamfunnet.

³ Normalisering er et problematisk begrep som det ikke er rom for å rede ut for her. I denne sammenheng handler normalisering i stor grad om samfunnsdeltakelse, til forskjell fra behandling i isolasjon fra resten av samfunnet, eller rusmisbruk i mer eller mindre isolasjon fra samfunnet.

Sosialt entreprenørskap

Sosialt entreprenørskap handler om å utvikle innovative løsninger på samfunnsproblemer ved å koble sosiale formål med forretningsmessige mål og metoder (Loga et al., 2016). Denne formen for næringsvirksomhet har vært kjent siden 1980-tallet, men det var først på 2000-tallet at sosialt entreprenørskap virkelig kom i fokus (ibid). Modellen skjøt fart i Norge i tråd med økende markedsliberalisering der oppstart av ny privat virksomhet ble et politisk mål (Brøgger, 2017). Fokus er på å løse den tilbakevendende utfordringen med å sikre et stabilt inntektsgrunnlag for sosiale tiltak, uten å inngå for store kompromisser med de sosiale målene med tiltakene. Ellis (2010, i Brøgger, 2017) refererer til denne modellen som den fjerde sektor, med koblinger til både privat, offentlig og frivillig sektor (fig. 1).

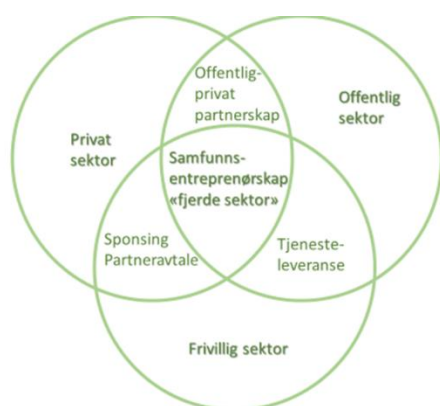

Fig. 1: Fjerdesektormodellen etter Ellis (2010:120, i Brøgger, 2017:15).

Forskning har vist at sosialt entreprenørskap er preget av stort mangfold og ofte uklare rammer (Loga et al., 2016; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2017). Virksomheten retter seg mot ulike samfunnsområder, anvender ulike organisasjonsformer og varierer i forhold til om det er sosiale eller økonomiske dimensjoner som vektlegges. Denne balansen mellom sosial og økonomisk verdiskaping i spennet mellom to markeder med ulike rasjonaliteter og kompetansekrav, står helt sentralt i sosialt entreprenørskap (Hansson & Wijkström, 1998; Perrini et al., 2010). Det er også ressurskrevende å bygge de nødvendige forretningsmessige forbindelsene til eksterne aktører for å sikre den økonomiske siden av virksomheten, samtidig som at man skal ivareta de daglige sosiale målene med sine utfordringer.

Et av de mest kjente eksemplene på sosialt entreprenørskap i rusomsorgen er San Patrignano i Italia, der man siden 1978 har tilrettelagt for langtids rehabilitering gjennom fagopplæring og arbeidstrening. Gjennom solid forankring i lokale, nasjonale og internasjonale støttenettverk bestående av store bedrifter, banker og finansselskap, fasiliteres 56 bedriftsklynger i form av produksjonsverksteder der beboerne får opplæring via eksperter og arbeider med høykvalitetsprodukter (fin vin, oppdrett av

konkurranshester og hunder, håndmalt tapet, trearbeid, leker, håndverksprodukter, trykkeri med maskin til 400 000 US dollar, kunst, ostefabrikk osv.).

Rehabiliteringsprogrammet i San Patrignano tar utgangspunkt i at rusavhengighet ikke betraktes som en sykdom, og dermed tilbys ingen farmasøytisk behandling. Grunnkjernen er rehabilitering gjennom ferdighets- og arbeidstrening i minimum 3 år. De til enhver tid 1600 beboerne (600 nye i året) bor på fulltid i et isolert «kunstig» samfunn som skal være basert på kollektive verdier. Beboerne i samfunnet har lite eller ingen kontakt med omverden, og relasjonsbyggingen foregår primært til andre beboere og de profesjonelle ekspertene som står for ferdighetstreningen. Gradvis gis nye beboere mer ansvar for arbeid og fritidsaktiviteter, og blir etterhvert mentorer for nyankomne beboere. Filosofien er at beboerne på denne måten skal gjenoppdage «gleden» ved å føle seg nyttige for seg selv og for andre, og erfare en annen form for tilfredsstillelse enn den «illusoriske» gleden som rusmidler gir⁴.

Oppskaleringen av muligheter i dette italienske sosiale entreprenørskapet beror på evnen til å identifisere, skape og vedlikeholde støttenettverk. Den økonomiske bærekraften i prosjektet er nært knyttet opp mot vurderingen av hvor langt opphold som skal til for å fremme varige livsstilsendringer (minimum 3 år). Dette gir tilgang til en solid og forutsigbar arbeidsstyrke (Perrini et al., 2010). Modellen genererer årlige inntekter på mangfoldige millioner Euro i form av salg av varer og tjenester, men er også kostbar å drifte. Avskjermingen fra omverden, med en slags offentlig sektor i miniatyr (egen barneomsorg, utdanning, helsetjenester, fritidsaktiviteter osv.) har gitt tiltaket karakter av det Goffman (1991) kalte totale institusjoner. Det vil si institusjoner som fungerer som oppholds- og arbeidssteder for personer som holdes adskilt fra resten av samfunnet over tid. Det er sterke elementer av sosial kontroll og overvåkning, spesielt den første tiden.

Mangel på transparens og troverdig evaluering av San Patrignano har ført til betydelig kritikk mot modellen. Selv om det i mange sammenhenger refereres til *recovery rates* på over 70 % ved San Patrignano, er studiene det refereres til (Castrignano, 2005; Guidicini & Pieretti, 1994) vitenskapelig sett tvilsomme (McCann, 2006). Selv om tiltaket utvilsomt fungerer godt for mange, er det derfor stor usikkerhet rundt hvor godt tiltaket faktisk virker sammenlignet med andre typer rehabilitering, spesielt på lang sikt.

Ettersom modellen ikke er brukerstyrt eller brukereiet, er det i tillegg knyttet etiske problemstillinger til at en så stor ansamling av de facto arbeidere i en virksomhet som genererer enorme inntekter er isolerte fra omverdenen i minimum 3 år, ofte lenger, uten lønns- og pensjonsrettigheter. Som et svar på kritikken ble virksomhetens ressurser overført til en stiftelse og et antall selvstendige sosiale kooperativer, som samtidig ga økonomiske og skattemessige fordeler (Hansson & Wikjström, 1998).

⁴ <https://www.sanpatrignano.com/what-we-do/rehabilitation-method/>

I løpet av årene har det på internasjonalt nivå blitt utviklet et høyt antall støtteforeninger (*associations*) som tilbyr støtte og informasjon til kandidater til opphold i San Patrignano og deres familier. Dette skal bidra til å forberede til rehabiliteringsoppholdet. I noen foreninger følger man også til en viss grad opp tidligere deltakere i lokalsamfunnet «på utsiden», og gjennomfører forebyggende kampanjer. Disse foreningene er i stor grad opprettet av familiemedlemmer eller tidligere rusmisbrukere, og baserer seg i noen tilfeller på medlemskontingenter.

Det vil ikke la seg gjøre å direkte overføre denne italienske sosiale entreprenørskapsvirksomheten til nordiske forhold som har andre typer sosiale utfordringer, andre kontekstuelle vilkår for omsorgsarbeid, og et annet lovmessig og kulturelt organisasjonsmiljø (Hansson & Wijkström, 1998). Men modellen har inspirert tiltak som Basta i Sverige og Jegersberg Gård i Kristiansand. Felles er at virksomhetene tilbyr arbeidsrettet rehabilitering med krav om rus- og medikamentfrihet, og at tiltakene befinner seg relativt høyt oppe i tiltakskjeden, etter avrusning. De nevnte Skandinaviske virksomhetene opererer også i en helt annen skala enn i San Patrignano, og Basta eies og drives av tidligere rusmisbrukere. Selve forretningsmodellene er også forskjellige. For eksempel finansieres de nordiske tiltakene i stor grad av offentlige midler, mens San Patrignano i større grad er selvfinansiert gjennom egne inntekter og internasjonale donasjoner. I tiltaket Portalen som et sosialt entreprenørskapsprosjekt har man et langsiktig mål om å sikre 60% selvfinansiering av prosjektet innen 5 år. Men dette målet må kontinuerlig balanseres med hensyn til sosial verdiskaping.

Portalen

Selv om man i utgangspunktet har vært inspirert av nevnte terapeutiske samfunn og sosiale entreprenørskapsmodeller, er Portalen et mer lavterskeltilbud som skal fungere som et trappetrinn videre inn i tiltakskjeden. Flere av deltakerne ved Portalen har for eksempel gått videre til Jegersberg Gård eller andre tiltak. Men Portalen kan heller ikke sammenlignes med støtteforeningene som skal forberede kandidater til opphold i San Patrignano. Portalen må betraktes som et langt mer omfattende sosialt entreprenørskapsprosjekt som i tett samarbeid med det offentlige og lokalsamfunnet tilbyr lavterskeltilbud til rusmisbrukere som del av en større tiltakskjede.

Portalen er lokalisert i en gammel sjøbod som leies av kommunen sentralt i Tresse i Kristiansand, midt i byens strandpromenade med den gamle festningen og badelandet Aquarama som nærmeste naboer. De faste interne aktørene i entreprenørskapsprosjektet består av 2 faste ansatte i Kirkens Bymisjon; en rullerende gruppe av rundt 30 frivillige som rekrutteres via Kirkens Bymisjons Frivilligsentral og som er tilstede på ulike «skift»; 3 ansatte i det kommunale tjenesteapparatet som er tilstede på ulike dager i uken; en mentor med brukererfaring som i forskningsperioden var ansatt i 50 prosent stilling; og

rundt 15 personer i målgruppen som betegnes som *medarbeidere*. Den enkelte medarbeider er typisk tilstede én til flere ganger hverdager i uka etter eget ønske og avtale med Portalen. De frivillige inngår i system der 15 rulleres i ukedagene og 15 på søndager, da de driver kaféen alene uten medarbeidere. I tillegg har det i en periode vært tilstede en praksisstudent fra Universitetet i Agder som deltar i ulike arbeidsoppgaver og har sosiale funksjoner som del av studieopplegget. Alle disse forskjellige aktørene har i arbeidstiden på seg identiske Portalen gensere slik at det i praksis var umulig for oss som forskere innledningsvis å identifisere hvem som var hvem.

Bedriften

Entreprenørskapsbedriften består av fire deler: Café Portalen, Portalen snekkerier, Portalen redesign og Portalen tjenester. I tillegg genereres det litt inntekt ved at lokalene leies ut som selskaps- eller møtelokaler på kveldstid.

Kaféen i første etasje har åpent seks dager i uken og har et uteområde der gjester kan sitte ved benker og bord laget av Portalen snekkerier i andre etasje. Interiøret på innsiden, bestående av bruktmøbler og andre produkter fra Portalen redesign samt kunstutstillinger fra lokale kunstnere, er helt og holdent til salgs. 20 % av salget fra kunstutstillingen går i provisjon til Portalen. Kafémenyen er begrenset til hjemmelagde vafler og kaffe. Men det lille kjøkkenet har også en viktig funksjon i å servere lunsj til medarbeidere, ansatte og frivillige. Kaféen betjenes av medarbeidere og frivillige unntatt på søndager da den kun betjenes av frivillige. Det finnes også en mobil kaffebarykkel som betjenes av medarbeidere og frivillige, og som av og til selger håndbrygget kaffe i andre deler av sentrum. Ved enkelte anledninger har det også i samarbeid med lokale arrangører blitt avholdt konserter i kafélokalene for et lite publikum.

Portalen Redesign består av et eget verksted for redesign av gamle møbler som doneres fra bedrifter eller privatpersoner, samt produksjon av interiørgjenstander som lamper, telysholdere osv. Designet finnes som regel på internett og modifiseres. Det er også rom for at medarbeidere og frivillige bidrar til design av nye gjenstander. Det har også blitt gitt et tilskudd fra en lokal stiftelse til innkjøp av en båt som brukes til sosiale turer der man fisker og finner drivved som tas inn i produksjonen. I praksis brukes båten også på dager der det er fulltallig oppmøte av medarbeidere og ikke nok bestilling til å sette alle i produksjon.

Portalen Snekkerier har et større verksted i andre etasje der det er anskaffet utstyr til produksjon av blant annet utemøbler som lages på bestilling. Også her er designet funnet på internett og modifisert etter behov.

Portalen Tjenester har i forskningsperioden bestått av en flaskepantordning der én medarbeider og frivillig henter panteflasker hos bedrifter og borettslag som har inngått avtale med Portalen. Strømberg Plast leverer pantedunker og kommunikasjonsbyrået Gevir folierer dunkene. Tomgodset hentes med varebil og sorteres deretter på et lager.

Teamet bruker også varebilen til å hente møbler og lignende som doneres til Portalen av innbyggere. Det har også vært ønske om å teste ut tjenester som enkelt reparasjonsarbeid, hagearbeid og bilvask.

Samtlige av disse aktivitetstilbudene muliggjør dialog og interaksjon mellom medarbeidere, frivillige og ansatte, samt eksterne aktører som kunder og bedriftspartnere.

Rekruttering og rehabiliteringsopplegg

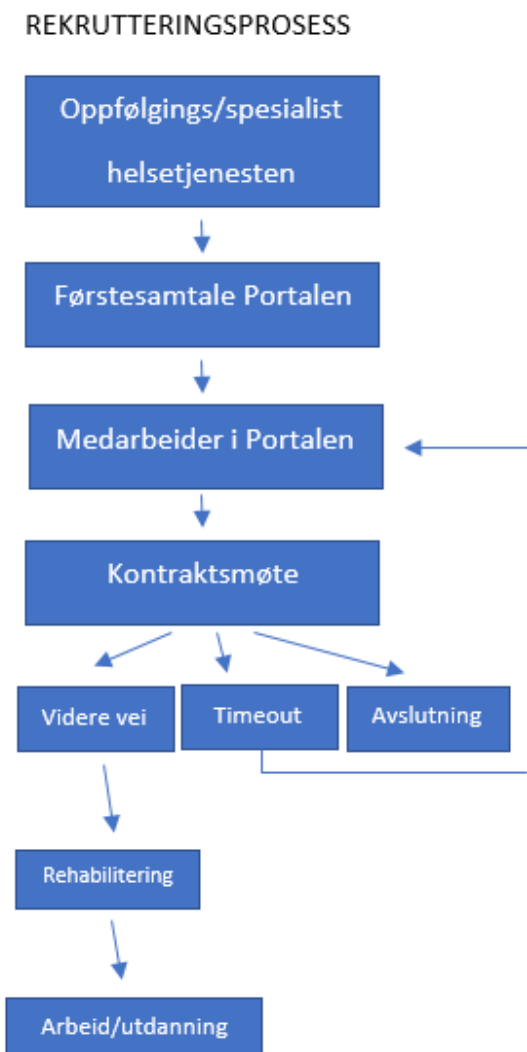
Målgruppen rekrutteres via oppfølgingstjenesten og spesialisthelsetjenesten i kommunene, basert på skjønnsmessige vurderinger og dialoger med potensielle deltakere. Potensielle kandidater må:

- ha et ønske om endring av livet og livsmestring
- kunne fungere i den øvrige gruppen i Portalen (slik at for eksempel balanse mellom rus og psykiske helseutfordringer i gruppen vurderes)
- være ærlige om eget rusforbruk og være rusfrie på jobb

Tiltaket befinner seg slik sett i øvre ende av lavterskeltilbud, og det anses som et krevende og vanskelig puslespill å finne kandidater som kommer gjennom nåløyet. Etter innledende samtaler med potensielle kandidater gjøres en vurdering om egnethet i Portalen. Dersom vurderingen er positiv, starter man opp som medarbeider i Portalen. Tidligere tegnet man en arbeidskontrakt allerede etter første informasjonsmøte, men mange falt fra tidlig i «ansettelsen». Derfor tegner de nå kontrakt først etter noen uker, for å kunne se an utviklingen sammen med oppfølger. Kontrakten er en slags forpliktende avtale der individuelle målsettinger om veien videre skisseres. Kontrakten tas frem ved jevne mellomrom for å minne medarbeiderne på om «hvorfor de er her».

Utviklingen vurderes fortløpende. Dersom det oppstår tvil om at medarbeideren forplikter seg til ønsket om endring, for eksempel i form av å ikke skulle møte ruspåvirket på jobb, innledes det samtaler med vedkommende, og man tar i bruk «timeout» som et virkemiddel. Det innebærer at medarbeideren ikke får komme på jobb på noen uker og oppfordres til å reflektere over veien videre. I noen tilfeller kommer medarbeidere tilbake med sterkere motivasjon, i andre tilfeller er dette første steg ut av tiltaket. I noen tilfeller kan det også innebære behandling før man eventuelt på et senere tidspunkt kommer tilbake til ny dialog med Portalen.

Med de som derimot har en positiv utvikling over tid, innledes stadig mer konkrete dialoger om veien videre, og etter hvert besøk til aktuelle rehabiliteringssteder for å vurdere et eventuelt opphold der. Endemålet er ofte arbeid eller utdanning kombinert med familieliv i «normale» liv (fig. 2).

Figur 2. Rekrutteringssti Portalen.

Rehabiliteringskonseptet er dermed myntet på en trappetrinnsmodell der deltakerne passerer oppover eller nedover i systemet avhengig av utvikling. Tanken er å «hjelp dem opp på det første trinnet i en luftstige». Portalen skal dermed ikke være en endestasjon, et blivende sted, men en *portal videre i en utviklingskjede* mot tiltak som krever kvalifisering i form av rusfrihet, for eksempel Jegersberg gård, Enter Fritid, Tyrili eller andre rehabiliteringstilbud. På denne bakgrunnen, og som ved San Patrignano og andre terapeutiske samfunn mottar ikke medarbeiderne lønn. Fokuset skal være på personlig utvikling. Alle medarbeiderne har også sin lønn fra det offentlige, og det er visse etiske avveininger i forhold til om det vil være riktig å gi lønn i tillegg til offentlige støtteordninger. Samtidig fryktes det at lønn vil bidra til en innlåsningsmekanisme. Ettersom tiltaket er del av en større trappetrinnskjede vil lønn antageligvis virke mot sin hensikt og risikere å motivere til å bli værende i Portalen fremfor å gå «videre» til neste rehabiliteringstrinn.

Rehabiliteringstilnærmingen i Portalen er delvis basert på *recoverymodeller* og prinsipper som er inspirert av de terapeutiske samfunnene San Patrignano i Italia, Basta i Sverige og Jegersberg Gård i Kristiansand. I forstudien til Basta ble det formulert et antall prinsipper som man mente var virkningsfulle i San Patrignano og som også burde legges til grunn i Basta: *arbeid, kvalitet, økologisk tenkning, solidaritet, uavhengighet og eksempelets makt* (Carlberg, 1991 i Hansson & Wijkström, 1998). Gjennom en strukturert arbeidshverdag kan individene tilegne seg nye holdninger og nye måter å se seg selv og andre på som bryter med rollen som rusmisbruker. I San Patrignano anses arbeid som en modningsprosess, som et middel, og ikke som et mål i seg selv (Guidicini & Pieretti, 1994). Selve kvaliteten i arbeidet, produktene og tjenestene skal bidra til økt mestringsfølelse og selvtillit og skape en kontrast til livet som rusmisbruker der kvalitet sjelden har stått i fokus (Hansson & Wijkström, 1998). Ved Jegersberg Gård skal den enkelte også kvalifisere seg for ordinært arbeid i løpet av botiden ved hjelp av individuelle kvalifiseringsløp hvor målet er å bli selvforsørgende gjennom ordinært arbeid. Arbeid anses som «et redskap for å få i gang en personlig utvikling som skal lede til styrket selvbilde»⁵.

På tilsvarende måte skal en økologisk tenkning i både produksjon og liv inne i det terapeutiske samfunnet bidra til en mer kvalitetsbevisst holdning. Individet skal inngå i et aksepterende, solidarisk og kollektivt orientert terapeutisk samfunn som fremstår som et alternativ til den individualistiske kulturen på «utsiden». Den sosiale entreprenørskapsmodellen skal gi individene mulighet til å frigjøre seg fra avhengighet av offentlig støtte (selv om ingen av de nevnte terapeutiske samfunnene i virkeligheten er uavhengige av offentlig finansiering).

Man legger også til grunn *likemannsarbeid* i rehabiliteringsprosessen. Gjennom eksempelets makt der andre rusfrie medarbeidere viser at det nytter, skal individet motiveres til å oppnå tro på egen rehabilitering. Når prosjektideen ble utviklet var bruker- og pårørendeorganisasjonen A-larm også involvert i å utvikle et likemannstilbud i Portalen. Dette ble av ulike årsaker aldri implementert, men i løpet av prosjektperioden ble det ansatt en mentor med brukererfaring. I neste fase trakk man også inn en tidligere medarbeider som en ytterligere ressursperson med egenerfaring fra rusfeltet. Mentors rolle er å være tilstede som samtalepartner på Portalen og drive oppsøkende virksomhet for å bidra til at flere deltakere når sine rehabiliteringsmål. I tillegg har mentor bidratt til rekrutteringsarbeid gjennom kjennskap til feltet.

Ved Jegersberg Gård har man også trukket frem *tidsaspektet* som et virkningsfullt element. Som i San Patrignano har man der tro på at det er gjennom langvarig dedikert rehabiliteringsarbeid at man vil lykkes. Derfor opererer man med en tidsramme på minst 3 år.

⁵ Jegersberg Gård rehabiliterings- og kompetansesenter, brosjyre.

På denne bakgrunnen formulerer man i Portalen de virkningsfulle midlene slik:

- Tid
- Arbeid
- Fellesskap
- Mentor med egenerfaring fra rus

Mens det stilles krav om rus- og medikamentfrihet inne i de nevnte terapeutiske samfunnene, er Portalen som nevnt et mer lavterskeltilbud der målsettingen er å motivere for et liv uten rusmidler. Man stiller i utgangspunktet kun krav til rusfri arbeidsdag og en vilje til endring. Man legger til grunn et langsiktig perspektiv der den dagen man ønsker å begynne på en endring i livet er den dagen rehabiliteringsprosessen begynner.

Endringsprosessen over tid skal preges av en innledende vilje til endring gjennom *kontakt* med Portalen og igangsetting av prosesser; en *kamp* som en ressurs i retning av varig endring; en *tilpasningsprosess* der kaos gradvis avtar og man kommer i kontakt med seg selv; *svake øyeblikk* som gir nødvendig innsikt på vei mot kontroll; *varig endring og stabilitet* som inntreffer når tanke og handling forenes og tydeliggjør valgmuligheter i livet; og *ettertanke* med fokus på forsoning med seg selv og andre. På den ene siden handler dette med tid om et tålmodig arbeid som anerkjenner at rehabiliteringsprosessen er tidkrevende. På den andre siden ønsker man å unngå en innlåsingseffekt der medarbeiderne bruker Portalen som et bekvemmelig mål i seg selv der man ikke trenger å ta et endelig oppgjør med sitt rusmisbruk.

Kjernen i rehabiliteringsarbeidet er å gi den enkelte arbeidsoppgaver og opplevelse av nye sosiale sammenhenger slik at motet til å stå i eget rehabiliteringsarbeid styrkes. Portalen er inspirert av terapeutiske samfunn og har mange likhetstrekk med dem, men skiller seg også fra dem på avgjørende måter. Medarbeiderne bor ikke sammen, og Portalen skal kun være et trappetrinn i en større prosess som i senere ledd involverer rehabiliterings- og behandlingssteder (ofte i terapeutiske samfunn). Medarbeiderne er heller ikke involvert i Portalen på fulltid, men kommer «på arbeid» en til flere ganger i uken. Deltakelse i Portalen skal også legge til rette for tett oppfølging og koordinering i det offentlige tjenesteapparatet i de involverte kommunene for å sikre en helhet i tilbudet og for å understøtte deltakernes ønske om en positiv endringsprosess.

2. Mål og metode

Målet med forskningsprosjektet har vært å følge tiltaket Portalen over tid for å kunne bistå med forskningskompetanse, videreutvikling av tiltaket, samt dokumentasjon av tiltaket. Metodikken i prosjektet har slik sett vært basert på en aksjonsforskningsmodell. Reason og Bradbury (2001) betegner aksjonsforskning som en utforskning som er deltakende, erfaringsbasert og handlingsorientert. Greenwood og Levin (2007) knytter begrepet sterkere til samfunnsforskning, og anser aksjonsforskning å være ulike måter å utføre samfunnsforskning på, som både tilfredsstillende strenge vitenskapelige krav og som fremmer en demokratisk samfunnsendring. Gjennom aksjonsforskningsperspektivet har man et siktemål om at kunnskapsgenerering og teoriutvikling skal foregå parallelt med forsøks- og utviklingsaktiviteter i praksisfeltet. Coghlan og Brannick (2005) peker på at aksjonsforskning gjennom en slik todeling, med både forskning og aksjon, skiller seg klart fra tradisjonell forskning som primært har som målsetting å skape kunnskap. Greenwood & Levin (2003, 2007) argumenterer videre for at forskning med denne typen sosialt endringsperspektiv samtidig innebærer en kritikk av konvensjonell akademisk forskning som forsker på sosiale problemer uten å forsøke å løse dem.

Aksjonsforskningsprosessen tok i dette prosjektet form av flere faser:

- 1) Datainnsamling og analyser
- 2) Tilbakeføring, diskusjon av analyser og innhentet ekstern forskningskunnskap, anbefalinger av tiltak for videreutvikling
- 3) Intern prioritering av videreutviklingstiltak, forsøksperiode med nye tiltak
- 4) Datainnhenting erfaringer fra nye tiltak
- 5) Dokumentasjonsarbeid

Analysene som presenteres i denne rapporten er basert på følgende ledd i datainnsamlingen mellom 2017-2019:

- Fokusgruppeintervju med kommunalt ansatte
- Fokusgruppeintervju med ansatte
- 2 fokusgruppeintervjuer med frivillige
- 9 kvalitative dybdeintervjuer med medarbeidere
- 6 dager med etnografisk feltarbeid
- Deltakelse på internt egevalueringseminar
- Dialog og øvrige møter med ansatte
- Fokusgruppeintervju med medarbeidere som har gått videre til andre tiltak

Etnografisk feltarbeid i form av deltakende observasjon ble gjennomført som første ledd i datainnsamlingen for å innarbeide innpass og tillit hos deltakerne. I praksis har dette involvert deltakelse i ordinære aktiviteter i virksomheten, uformelle samtaler med medarbeidere, ansatte, frivillige og mentor, samt kartlegging av interne og eksterne

samarbeidsrelasjoner prosjektet. Feltnotater inngikk i det samlede skriftlige datamaterialet.

Rekruttering av deltakere til kvalitative intervjuer foregikk gjennom Portalen, som tok kontakt med medarbeiderne, informerte om forskningsformålet og forespurte medarbeiderne om deltakelse i forskningsprosjektet. Det er dermed i praksis snakk om et selektert utvalg. De som samtykket til å delta i undersøkelsen ble gitt informasjon om at deltakelse i forskningsprosjektet er frivillig, at all informasjon vil anonymiseres, og at de når som helst og uten å måtte oppgi grunn kan trekke seg fra forskningsprosjektet uten at det vil få følger for deres involvering i tiltaket Portalen. Intervjuene ble gjennomført i lunsjrom eller møterom ved Portalen både av praktiske hensyn, og fordi dette er en trygg arena for deltakerne. Fokusgruppeintervju med deltakere som har gått videre ble gjennomført ved Jegersberg Gård. Intervjuene varte rundt én time og ble spilt inn på digitale opptaksmedier og transkribert. Kategoriseringsanalyser ble gjennomført ved hjelp av NVIVO 11 og triangulert med ansatte og medarbeidere i ulike stadier av prosjektet for å sikre intern validitet.

Som del av aksjonsforskningstilnærmingen i prosjektet ble det på bakgrunn av preliminare analyser av datamaterialet diskutert flere mulige grep som kunne gjøres i prosjektet. Disse inkluderte for eksempel økt fokus på medarbeidernes individuelle recoverymål og delmål; mer formalisert anerkjennelse av oppnådde delmål (e.g. å møte til jobb uten fravær over en viss tidsperiode); mer formalisert opplæring og kurs med bevis slik at det kan benyttes i CV; og videreføring og styrking av mentortilbudet. Forslagene ble vurdert og i ulik grad implementert i tilbudet, slik at for eksempel medarbeidernes individuelle målsettinger ble gjenstand for større fokus i de faste samtalene med medarbeiderne, mens mentorstillingen ble styrket.

3. Resultater

Vi har undersøkt hva som oppleves som virkningsfulle midler i Portalen ut fra et brukerperspektiv, samt sett på de ansattes og de frivilliges perspektiver på virkningsfulle midler sammenliknet med brukerperspektivet. Som tidligere beskrevet i kapitlet om rekruttering og rehabiliteringsopplegg, har Portalen selv definert de virkningsfulle midlene som:

- Tid
- Arbeid
- Fellesskap
- Mentor med egenerfaring fra rus

Sett fra et brukerperspektiv er imidlertid følgende virkningsfulle midler også sentrale:

- Tilrettelegging for strukturering av hverdagen
- Tilrettelegging for mestring
- Helhetlig oppfølging i hjelpeapparatet
- Normalisering

Vi vil i det følgende bruke disse åtte virkningsfulle midlene som et utgangspunkt for å organisere dette kapitlet. I første del vil vi diskutere aspektene *tid* og *tilrettelegging for strukturering av hverdagen*. I andre del vil det være fokus på *arbeid*, *mestring* og *normalisering*. I den tredje delen vil *mentors rolle* være i fokus. Og i den siste delen i dette kapitlet vil vi diskutere aspekter knyttet til ulike nivåer av *fellesskap*.

Tålmodig forberedelse til rehabilitering

I denne delen vil vi beskrive hvordan *tid*, *tilrettelegging* og *strukturering av hverdagen* gjør seg gjeldende som virkemidler i Portalen. Som nevnt i innledningen legger man i Portalen, som i de terapeutiske samfunnene tiltaket er inspirert av, vekt på at rehabiliteringsprosessen vil ta *tid*. En oversikt fra Portalen selv viser at mellom 2015 og mai 2019 har det vært 52 medarbeidere i arbeid ved Portalen. Veien videre for disse beskrives i tabell 1 nedenfor. Selv om 19 av medarbeiderne hadde kommet lenger i sin rusmestring når de gikk ut av Portalen etter opptil flere år, var ikke prosessen ferdig der. 14 av dem gikk videre til ulike former for (ofte langvarig) rehabilitering eller behandling, mens 5 av dem gikk videre til arbeidstiltak, ordinært rusfritt liv hjemme eller sykdom/uføre med rusmestring. Dette viser at Portalen i praksis fungerer som akkurat det som er hensikten: å gi en overgang til mer høyterskel rusbehandling. Et tilsvarende antall (19) gikk ut av prosjektet i aktiv rus. De fleste av disse var imidlertid innom Portalen i kort tid, oftest under 2 måneder.

Vei videre	Antall
Jegersberg Gård rehabiliterings- og kompetansesenter	5
Tverrfaglig spesialisert behandling (døgnposter)	9
I påvente av soning i fengsel	2
Arbeidstiltak	2
Ordinært rusfritt liv hjemme	2
Sykdom/uføre med rusmestring	1
Aktiv rus	19
Ukjent status	7
Fortsatt i arbeid ved Portalen mai 2019	5
Totalt:	52

Tabell 1. Oversikt over utfall av Portalen 2015 - mai 2019. Kilde: Portalen.

Gode resultater følger med andre ord av en tålmodig prosess der det er først etter flere måneders deltakelse i Portalen at man begynner å se resultater. Dette henger sammen med at tillits- og relasjonsbyggingen, som utgjør kjernevirksomheten i miljøterapien, i seg selv tar tid. Samtidig viser forskning at det også på mer generelt grunnlag er klare sammenhenger mellom tid og suksess i rusbehandlingsprogrammer (e.g. French et al., 1993).

Enkelte medarbeidere har vært inn og ut av prosjektet i flere omganger. For enkelte er det sterkere krav om at de må vise vilje til endring, eller overlate plassen til andre som har bidratt til mer aktiv rusmestringsinnsats. Flere omtaler bruken av *timeout* som positiv og som bidragsgivende til nødvendig mental endring. Som tidligere nevnt er dette et grep man benytter seg av når progresjonen ikke er som forventet på bakgrunn av liten motivasjon til å jobbe med egen rusmestring eller til å møte på jobb. Medarbeideren settes da på en pause i noen uker, hvor vedkommende oppfordres til å vurdere hva man egentlig vil. I recoveryperspektiver har man gradvis beveget seg bort fra denne typen sanksjonering der brukeren må bevise seg verdige eller på ulike måter må kvalifisere seg til oppfølging/behandling (Sahlin, 1996; Dyb, 2003). Men fra et brukerperspektiv fremholdes det altså her at *timeout* fungerer godt som virkemiddel. En av medarbeiderne fortalte at «For meg snudde det etter de tre ukene. Jeg sa at jeg skulle ønske at den hadde kommet etter et halvt år istedenfor etter halvannet år.» Medarbeiderne trekker samtidig frem at siden *timeout* er midlertidig så faller en heller ikke ut av hjelpeapparatet (det er også oppfølging underveis), og at det heller ikke er knyttet skam til å returnere til jobb i tiltaket i etterkant av en *timeout*.

Sett fra medarbeidernes side har deltakelse i Portalen også stor betydning for å strukturere hverdagen på en annen måte enn det de er vant til, og det å få denne strukturen på plass innebærer å oppnå små mestringsmål som sammen leder frem til det større målet om et rusfritt liv. For det første anser de fleste det å i det hele tatt «komme seg opp om morgenen», og det å «ha noe å gå til», og det å få en «god døgnrytme» som betydningsfullt i seg selv. Som en av medarbeiderne uttrykte seg:

Målene føles mer realistiske. Man har følt seg litt til nytte, hatt noe å stå opp etter. Så lenge man fungerer i dette systemet får man mer selvtillit. Kan se for seg jobb og kjæreste og bil og alt det her. Det er en mulighet.

Videre gir arbeidsfellesskapet med andre medarbeidere, ansatte, frivillige og kunder en sosial ramme som motvirker den isolasjonen som mange opplever i hverdagen, eller bryter med det negative sosiale miljøet som mange er del av. «Jeg har en plass å gå til, komme meg ut av isolasjon hjemmefra», fortalte en medarbeider. En annen poengterte at Portalen har vært «Alfa Omega – her kan du komme og være deg selv, lære nye ting, sosialisere deg, trene deg på å være sammen med masse forskjellige mennesker, være nykter mens du er her.»

Kravet om rusfrihet mens man er på jobb, men ikke nødvendigvis utenfor arbeidstid, plasserer som tidligere nevnt Portalen som et mer lavterskeltilbud enn de fleste terapeutiske samfunn, noe som gjør at tiltakene ikke nødvendigvis er sammenlignbare. Men sett fra medarbeidernes side bidrar disse rusfrie arbeidsdagene til at rusforbruket av nødvendighet blir justert slik at man gradvis får mer kontroll over det. «Etter jeg begynte her ruste jeg meg mindre og mindre til jeg sluttet totalt» fortalte en av dem. Det er ikke nødvendigvis alle som stiller helt rusfrie på jobb hver gang, men i det minste har man nedjustert doser for å kunne fungere i arbeidssituasjonen, noe som også i lengden er et bidrag. Som en av medarbeiderne formulerte det, er det «tross alt 3 dager i uken hvor de ruser seg mindre». Medarbeidere som stiller synlig ruset på jobb blir sendt hjem igjen, både som et signal til disse, men også av hensyn til andre. Innledningsvis var det i en periode utfordringer med salg av narkotika utenfor lokalene, men dette har man fått bukt med. Dette opplever samtlige som positivt. Dermed kan man si at Portalen på ulike måter bidrar til å gi deltakerne en mer positiv struktur på hverdagen, som gradvis gir en anledning til å få mer kontroll over eget rusinntak.

Det kommer imidlertid klart frem i undersøkelsen at det kunne vært gjort mer ut av å fremme mestring av slike delmål som en del av veien frem til sine recoverymål. Men det varierer i stor grad hvor bevisst forhold de ulike medarbeiderne har til sine recoverymål, og hvordan de skal nå disse. Vi spurte hva slags mål de hadde og fikk disse svarene:

- vet ikke – har tenkt på Jegersberg
- vil ta fagbrev i kontorarbeid
- legge fra meg ruslivsstil
- har ikke så mange mål, komme ut av rusen, ingen andre

- ha en familie og hus og fast jobb
- komme meg ut i ordinært arbeid. Ikke fullt med en gang
- få sluttet med stoff, på en måte

Kun to av medarbeiderne hadde operasjonalisert prosessen i form av delmål som skal lede frem til recoverymålet:

- tilrettelagt arbeid under uføre. NAV har ikke klart å få meg inn i ordinært arbeid. Jeg har trengt uføre lenge. Har satt meg 5 årsmål om å bli rusfri, stabil, få tillit på LAR. Det er lettere å fullføre små mål om gangen.
- få et nykternt liv, har mange delmål før det: lære å stå opp om morgenen, komme på jobb når man skal. Etter Jegersberg vil jeg jobbe med rusmisbrukere

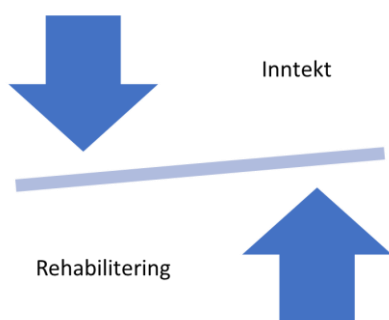
Her kan Portalen i samspill med ansvarsgrupper (i den grad de fungerer) bidra til å strukturere mål og delmål for den enkelte og gjøre mer ut av oppnåelse av små delmål som det å stå opp om morgenen, ha rusfrie dager, osv. Forskning har for eksempel vist at anerkjennelse av inkrementell suksess som del av en større utvikling kan ha stor betydning for den enkelte som står i rusrehabiliteringsprosessen (e.g. Snell, 2015). Her kan alt fra uformelle anerkjennelser i en gruppesituasjon til mer formaliserte belønningssystemer benyttes. Dette er selvsagt ikke virkemidler som har stor betydning alene, men som kan ha det i kombinasjon med de øvrige virkemidlene i tiltaket. Det å jobbe mer strukturert med recoverymål har også blitt vektlagt i løpet av aksjonsforskningsprosjektet.

Det er også viktig å synliggjøre at selv om Portalen skal fungere som en kvalifisering til andre mer omfattende rehabiliteringstilbud som Jegersberg Gård, har dette fungert i vekslende grad. Enkelte deltakere har taklet overgangen til andre rehabiliteringstilbud svært godt og har fått anledning til å bruke egne ressurser i enda større grad enn det var muligheter for i Portalen – samtidig som de har kommet enda lenger i sin rusmestring. Andre deltakere har på en annen side trukket seg fra disse behandlingstiltakene etter relativt kort tid, eller vurdert det slik etter befarung at tiltakene ikke var riktig for dem. Fra et brukerperspektiv er årsakene i stor grad å finne i mangel på mestring av de mer krevende kvalifiseringskravene lenger oppe i trappetrinnene eller vilje til å underordne seg de nye og mer omfattende regelsettene der. Her ser vi ekko av de utfordringene tidligere forskning har vist ved trappetrinnsmodeller, nemlig at kvalifiseringskravene ikke er oppnåelige for alle (Dyb, 2003; Sahlin, 1996). Dermed vil det være brukere som har behov for mer lavterskeltilbud enn det som kan tilbys i denne trappetrinnsmodellen.

Sosialt entreprenørskap som rehabilitering

I denne delen vil vi vise hvordan de virkningsfulle elementene *arbeid, mestring og normalisering* utgjør en integrert del av Portalen som et sosialt entreprenørskapsprosjekt. Problemstillinger relatert til det sosiale entreprenørskapet i Portalen er i utgangspunktet ikke fokuset for denne undersøkelsen. Men det er viktig å vise hvordan selve den sosiale entreprenørskapsmodellen også utgjør en viktig del av rehabiliteringsmodellen i Portalen. Som nevnt i teorikapittelet i denne rapporten, står balansen mellom sosial og økonomisk verdiskaping helt sentralt i sosialt entreprenørskap (Brøgger, 2017).

I tilfellet med Portalen beror vurderingen av denne balansen på flere ting, inkludert hensyn til rehabiliteringsarbeidet og både medarbeidere og frivilliges behov på den ene siden, og etterspørsel i markedet på den andre siden. Generelt sett vipper balansen relativt tungt over mot sosial verdiskaping i form av fokus på målgruppens rehabilitering (fig. 3). «Det handler først og fremst om sosiale tjenester. Det er det vi kan», forklarte en av de ansatte. Men det handler ikke bare om kompetanse i denne sammenhengen. Økonomisk profitt vurderes kontinuerlig opp mot hvilke følger ulike inntjeningsmodeller eventuelt vil få for rehabiliteringsarbeidet.

Figur 3: Balanse mellom profitt hensyn og sosiale mål i Portalen.

Det gjøres derfor vurderinger av hvilke typer arbeidsaktiviteter som er egnet for medarbeiderne med tanke på både interesser, sikkerhet, fortjeneste, rehabiliteringseffekt og så videre. På den andre siden innebærer den sosiale entreprenørskapsmodellen at det er en viss forutsigbarhet i bemanningssituasjon, produksjon og leveranse av varer og tjenester. Som vi diskuterte i innledningen, har man i San Patrignano i Italia løst denne utfordringen ved *oppskalering* kombinert med krav om avrusning før oppholdet og langvarig rehabilitering på minimum 3 år. Dermed har man i praksis til rådighet en forutsigbar arbeidsstyrke på 1600 arbeidere uten lønn.

I Portalen, som er et mer lavterskeltilbud enn San Patrignano, er denne typen løsning uaktuell av flere grunner. Den langt mer begrensede skalaen i prosjektet, med rundt 15 medarbeidere som ikke har krav til avrusning før deltakelse, medfører utfordringer med hensyn til behovet for forutsigbarhet i driften av verksted, kafé og tjenester. Balansen

mellom profitt hensyn og sosiale mål i prosjektet (fig.3) handler i stor grad om å finne den riktige balansen i rehabiliteringsarbeidet mellom produksjonskrav og hensyn til at medarbeiderne er i en rehabiliteringssituasjon som ofte involverer aktiv rus, tilbakefall, og psykiske utfordringer som angst og lav egenmestringstilro (*self-efficacy*). Da er det «*viktig å ta høyde for dårlige dager*», og det å unngå «*et press på å måtte produsere så og så mye hver dag*», som flere av medarbeiderne uttrykte det. En av dem beskrev behovet for å ivareta denne balansen slik:

Det er viktig at jeg trengs på jobb, det er noe jeg tenker på om morgenen, at de trenger meg der. Men hvis vi måtte produsere 20 bord om dagen hadde det nok gjort at jeg ikke hadde klart å komme meg på jobb like ofte. Jeg er ikke helt der enda.

Dette er ikke særegent for Portalen som prosjekt. Ved Basta i Sverige har man for eksempel erfart at relativt uerfarne snekkerlæringer havnet i en presset situasjon når de stod ovenfor krav om å utvikle eksterne kundekontakter samtidig som at de skulle holde oppe produksjonen av nye produkter. For noen ble resultatet at de valgte å forlate tiltaket (Hansson & Wijkström, 1998).

Portalen er i utgangspunktet et mer lavterskeltilbud enn Basta, og medarbeiderne har hverken krav om avrusning eller inngår i fulltids rehabilitering. Det er ikke uvanlig at det er få, eller endog ingen medarbeidere som møter opp på enkelte dager. For noen av medarbeiderne har dette en negativ effekt: «*Da synker motivasjonen, da har jeg bare lyst til å gå hjem, har ikke motivasjon å være alene her. Ser frem til neste dag når det kommer folk igjen*».

Denne holdningen later til å ha rot i at produksjon og levering av varer og tjenester i Portalen ikke bare bidrar til å finansiere drift av prosjektet, men *også inngår som sentrale elementer i rehabiliteringsprosessen* gjennom normalisering av hverdagen. Medarbeiderne tar del i et arbeidsfellesskap som i beste fall både strukturerer hverdagen, gir en opplevelse av inkludering og mening, og som i praksis fungerer som en mestringsarena. Salg av varer som medarbeiderne har vært med på å lage oppleves for eksempel ofte som en personlig og kollektiv seier, nærmest uavhengig av bedriftens økonomiske inntjeningskurve. At produktene faktisk selges gir en opplevelse av stolthet, mestring og inspirasjon. Som én av medarbeiderne formulerte det:

Jeg får prøve ut ting som kanskje ikke de har prøvd på, som vi kanskje selger eller tar ut på utstilling. Blir stolt når jeg ser det blir solgt, å vite at folk kjøper det en har laget. Det er veldig gøy. Føler at jeg faktisk har gjort noe nyttig. At noen har valgt ut akkurat din.

En annen medarbeider uttrykte seg slik:

Det hadde ikke vært det samme å bare møtes og drikke kaffe. Da hadde du ikke fått selvtillit og stolthet. De selger det faktisk, det har du lagd, det har alt å si. Sitte og drikke kaffe, det gjør vi hos naboen.

På denne måten utgjør økonomisk og sosial verdiskaping integrerte deler av en helhet i Portalens rehabiliteringstilbud. Salg av varer og tjenester gir ikke bare økonomisk verdiskaping, men også betydelig sosial verdiskaping i form av for eksempel økt mestringsopplevelse. Den tilrettelagte arbeidssituasjonen oppleves også som noe helt annet enn å være på et «tiltak», noe som gir en bedre selvfølelse. Som én av dem uttrykte det:

Hvis jeg møter andre eller hvis jeg skal leie en leilighet og de spør om jeg er i jobb, sier jeg bare at jeg er snekker eller noe slikt, jeg vil ikke at de skal høre at jeg er på et tiltak eller noe slikt. Det er litt flaut ovenfor venner at jeg er på et tiltak. Men det er jo en arbeidsplass, det er det jeg ser på det som.

Dette gjenspeiler Portalens inspirasjon fra en arbeidsrettet rehabiliteringsmodell slik som i San Patrignano, Basta og Jegersberg Gård. Ved San Patrignano og Basta vektlegges kvalitet som et ytterligere virkningsfullt element tilknyttet arbeidet (Carlberg, 1991 i Hansson & Wijkström, 1998). Det tenkes at det å jobbe med høykvalitetsprodukter utviklet av eksperter på området vil utvikle en type kvalitetsbevissthet hos medarbeiderne som er i tråd med innholdet i det nye livet og i motsats til både livet som rusmisbruker og monotont terapiarbeid for å få tiden til å gå. Utviklingen av kvalitetsprodukter gir også andre muligheter til merkevarebygging i markedet.

Ved Portalen er ikke denne dimensjonen like eksplisitt i fokus. Medarbeiderne produserer relativt enkle produkter av relativt billige materialer – benker, telysholdere og så videre. Designideer ble innledningsvis stort sett funnet på internett, men i løpet av 2018 ble det også avholdt et designseminar sammen med en kunstner. Medarbeiderne utviklet produkter til Kirkens Bymisjons nettbutikk som også ble solgt i kafeen og på julemarked.

Det økologiske aspektet er til en viss grad til stede ved at møbler redesignes i et gjenbruksperspektiv som skal vise at Portalen tar et samfunnsansvar, og som man regner med at kan bidra til kundevalg. Men tilgang til dyrere materialer, kostbart maskinutstyr og eksperter krever en kapital som ikke ligger i prosjektet per i dag. For de ansatte spiller faglige hensyn til medarbeidernes mestringsfølelse kanskje en enda større rolle enn økonomiske vurderinger – man ønsker ikke å legge listen så høyt at produktene blir for vanskelig å lage, eller at det medfører stress. Dette fremstår som en fornuftig strategi sett fra medarbeidernes perspektiv. Én av dem forklarte for eksempel at:

Det er veldig greit at vi ikke må stresse, kanskje det blir gjort noe feil, og så ser det ikke bra ut, jo mer tid man har jo finere blir det jo. Jeg vil ikke levere fra meg noe som ser helt grusomt ut.

Sitatet ovenfor reflekterer også at både arbeidsleder og medarbeidere var opptatt av å ikke levere fra seg produkter som ikke holder tilfredsstillende standard.

Servicenæringen er på generelt grunnlag preget av hard konkurranse og lavere lønnsomhet og produktivitet enn mange andre næringer, med en gradvis utvikling i retning av større forretningsystemer som kan realisere produktivitetsfremmende

systemendringer og ta ut stordriftsfordeler (Damvad, 2014). Men det er ikke vanskelig å tenke seg at kafédriften ved Portalen kunne vært betydelig styrket med en profesjonell kokk, utvidet meny og bedre markedsføring. Tross alt ligger den gamle sjøboden i idylliske omgivelser i strandpromenaden i Kristiansand, med tilgang til et uteområde med utsikt over havet og en gammel festning. Men kaféens funksjon i Portalen er ikke nødvendigvis bare økonomisk. For både deltakere og frivillige bidrar på mange måter kafeen kanskje primært til å styrke det trivelige miljøet på Portalen, med rullerende salgsutstillinger av kunst fra lokale kunstnere, interiør og egenproduserte produkter i samme lokale. Det er ved langbordene i kaféen at medarbeidere, frivillige og ansatte har sine faste uformelle morgensamlinger over en kopp kaffe. Det prates om løst og fast, som ved enhver arbeidsplass. Medarbeidere vises tillit ved å få stå i kassen, og får trening i å overkomme sosiale barrierer ved å småprate med «*stamkunder*».

Arbeidsintensiteten varierer fra dager med svært få kunder, til hektiske sommerdager med kaféen full av cruisebåtturister. På den ene siden kan enkelte medarbeidere oppleve at få kunder i kafeen oppleves som «*litt kjedelig*» og demotiverende, og på den andre siden kan for høyt tempo oppleves som en belastning. Det kan tenkes at stor økonomisk suksess i form av høyt påslag av kunder faktisk kunne bidra til at enkelte medarbeidere opplevde for store arbeidskrav eller at den sosiale terskelen for å prate med kunder ble høyere. Dette reflekterer at det må tas andre hensyn i lavterskeltilbud, og at Portalen, San Patrignano, Basta og Jegersberg Gård ikke nødvendigvis er direkte sammenlignbare. Men også i Basta har studier vist at det er flere aktiviteter som ikke bidrar til økonomisk selvforsørging, men som likefullt kan oppleves som viktige for medarbeiderne (Hansson & Wijkström, 1998).

Ivaretagelse av de *frivilliges* behov spiller også på ulike måter inn i vurderinger av balansen mellom sosial og økonomisk verdiskaping. Sett fra de frivilliges side oppleves det i sterkere grad som lite meningsfullt når det hovedsakelig eller utelukkende er frivillige og ansatte på jobb. Slike situasjoner kan både medføre kapasitetsutfordringer og være demotiverende. Flere av de frivillige var klare på at de ville sluttet hvis de måtte gjøre arbeidet alene, og at «*enkelte dager er rett og slett kjedelig, når medarbeidere ikke møter*». Samtidig ønsker heller ikke de frivillige for store produksjonskrav. «*Hvis det skulle blitt drevet et mer seriøst kjøkken, så hadde det vært en utfordring*», mente for eksempel en av de frivillige. Andre støttet denne vurderingen:

Jeg kjenner det at hvis jeg skulle vært alene her så hadde det vært en kjempeutfordring for meg, for det å stå og løpe på beina i timevis på kjøkkenet uten å få satt deg ned, det er tungt altså [...] Nå i det siste har det vært en medarbeider innom to-tre ganger, men hun går gjerne i tolv- halv ett tiden, da tror jeg ikke hun klarer med akkurat nå, men hun er veldig flink så jeg håper at hun kommer tilbake til nyttår, men i dag var hun der ikke.

Større produksjonskrav vil i dagens modell altså medføre kapasitetsutfordringer for både medarbeidere og frivillige. For flere av de frivillige pensjonistene, var det også avgjørende å kunne ivareta en viss fleksibilitet i arbeidssituasjonen:

Hva er skrekktutviklinga? Sånn stemplingsur. Da hadde jeg trukket meg. Nei, det må være frivillig, jeg tok jo den jobben for å si det sånn da, å være her to dager i uka, så hvis jeg skal reise på tur, så reiser jeg på tur, jeg går ikke og tenker på bymisjonen da. De to dagene må være de to dagene. Det må være frivillig. Men det er veldig fleksibelt.

Det er altså uhyre sensitive nyanser i balansen mellom økonomisk og sosial verdiskaping. En studie fra Basta i Sverige antyder at det kan være avgjørende for virksomheten å bryte ned den assosiasjonen til tradisjonelle behandlingstilbud og rehabiliteringstilbud som deltakere nødvendigvis har med seg når de går inn i prosjektet (Heule, 2005). Det å skape en fremgangsrik virksomhet kan i den sammenhengen være nødvendig for å utvikle en bedriftsidentitet, snarere enn en behandlingssidentitet ved stedet. Men den sosiale entreprenørskapsmodellen ved Portalen befinner seg på et annet sted i tiltakskjeden og er som nevnt et mer lavterskeltilbud. Sett fra medarbeidernes ståsted er ikke det mest sentrale i hvilken grad arbeidet bidrar til selvfinansiering, men hvilke rehabiliterings-effekter det har for dem. Det å finne den riktige balansen mellom krav og hensyn til medarbeidere og frivillige i arbeidet beror nødvendigvis på kontinuerlige faglige vurderinger, der økonomiske hensyn til syvende og sist kommer i annen rekke. Når Kirkens Bymisjon ble tildelt TV-aksjonen i 2018, åpnet det seg for eksempel en mulighet til å skaffe finansiering til å hente inn ekstern ekspertise – en snekker eller en kokk. Imidlertid bestemte man seg etterhvert for å heller satse på en mentor på fulltid ettersom fra de ansattes side fremheves at «*det viktigste er relasjonene, medarbeiderne*».

Likemenn og mentor

Forskning viser at brukere opplever økt tillit til tjenestene når de samarbeider med erfaringsmedarbeidere (Borg mfl., 2017). En *likemann* er en person som er i samme eller tilsvarende livssituasjon som en selv, og som en har mulighet for å dele erfaringer om dette med (Sosial og helsedepartementet, 2001). Begrepet *mentor* har en bredere betydning, og kan referere til svært mange relasjoner mellom en rådgiver, veileder, eller læremester og en som trenger å lære, veiledes, eller rådgis. Mentorfunksjonen vil ofte være rotfestet i opparbeidede egenskaper av egen erfaring, eller delt erfaring. *Erfaringskonsulent* er en tredje begrepskategori for liknende erfaringsbasert arbeid., hvor erfaringskonsulenter ofte bidrar på systemnivå med å utvikle konkrete behandlingstilbud, mens likemenn og mentorer oftest bidrar til selvhjelp og brukermedvirkning på individnivå (Torjussen mfl., 2014).

Formålet med mentorordningen i tiltaket Portalen er å bidra til at flere medarbeidere i aktiv rus når sine rehabiliteringsmål. Selv om det hele tiden har vært en intensjon i prosjektet å involvere mentorarbeid i form av personer med egenerfaring fra rusmisbruk, tok det tid å få på plass en slik ordning i prosjektet. Etterhvert fikk man inn en mentor i 50 prosent stilling. Som en del av aksjonsforskningen diskuterte man tilbakemeldinger fra medarbeiderne under forskningsintervjuene, hvor det ble antydnet at denne ordningen var vellykket og burde videreføres. Dette bidro til å styrke troen på ordningen. Når denne

rapporten skrives har man en fulltidsstilling som mentor, i tillegg til at flere tidligere medarbeidere også har blitt trukket inn i prosjektet som ressurspersoner.

Mentors rolle har både vært knyttet til arbeidshverdagen på Portalen og til tiden utenfor dette i form av både organiserte møter, og mer uformelle samtaler og aktiviteter. Blant annet utfordret mentor medarbeiderne til å trene sammen med ham på fritiden. «*Det er helt avgjørende å ha med meg en annen, hadde aldri gått dit alene*», konkluderte en av medarbeiderne. Hovedhensikten har vært at mentor skal være tilgjengelig som samtalepartner og støtte ved behov. Dette er ikke minst viktig ettersom mange medarbeidere har brutt helt med rusmiljøet og gamle venner, eller har flyttet og har få sosiale relasjoner å støtte seg til. Samtidig har mentor etter hvert fått en større rolle i rekrutteringsprosessen og bidrar til å finne personer i miljøet som man tenker seg kunne nyttiggjøre seg Portalen.

Medarbeiderne vurderer mentortilbudet som et viktig virkemiddel i Portalen. Mentor omtales som troverdig og tillitvekkende på bakgrunn av egenerfaringen fra rusmisbruk:

Har mye kontakt med han. Han spør om hvordan det går med rus, boforhold, alt egentlig, det er veldig til hjelp. Det at han har erfaring selv har alt med saken å gjøre. De andre vet ikke hva de prater om på en måte.

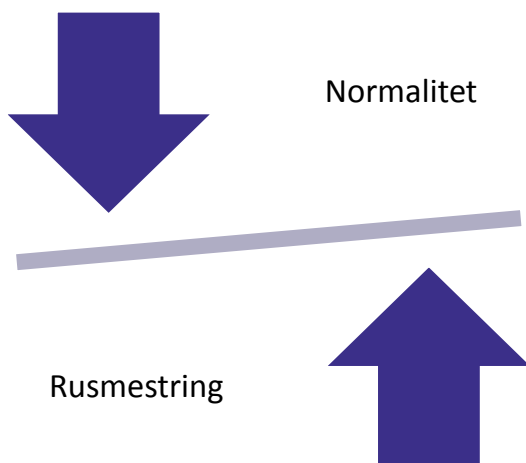
Samtidig fremstår mentorfunksjonen på den samme bakgrunnen som en motiverende faktor i medarbeidernes hverdagsliv, en rusmisbruker som har lyktes i å endre livet sitt:

Det er veldig nyttig [med mentor]. Savnet hele tiden en med brukererfaring, ble veldig glad når mentor kom. Veldig behov. Andre som ikke har vært gjennom det skjønner ikke hva det handler om. Lettere å prate med. Motiverende. Jeg får en god misunnelse – dette skal jeg klare også.

En av medarbeiderne beskriver at «*det står stor respekt av at han har egenerfaring, det viser at man kan hvis man vil. Han har vært dypt nede men står på beina nå og klarer seg helt fint*». «*Jeg kan speile meg litt i han*», fortalte en av de andre medarbeiderne som selv har gått videre fra Portalen rusfri.

På bakgrunn av slike tilbakemeldinger har man også valgt å for eksempel ta inn en tidligere medarbeider som har blitt rusfri som en ressursperson i Portalen *Snekkerier*. Lignende grep har man også gjort ved både San Patrignano og Basta, der det blir et reelt yrkesvalg for medarbeiderne å få jobb i virksomheten etter at man selv har blitt rusfri (Hansson & Wijkström, 1998). I den grad medarbeidere i en viss skala foretrekker å leve i det terapeutiske miljøet som man kan tilby i slike *terapeutiske samfunn* fremfor å reintegreres i arbeidslivet på andre måter, er det en viss fare for en innlåsningseffekt. I Portalen er imidlertid skalaen på dette så beskjeden at dette ikke er en aktuell problemstilling per i dag.

Det kan i utgangspunktet tenkes at det er et visst spenningsforhold mellom fokuset på arbeid og normalisering på den ene siden og mentorering med fokus på rusmestring på den andre siden (fig. 4).

Figur 4. Balansen mellom fokuset på en normal arbeidshverdag og rusmestring i Portalen.

Det legges stor vekt på å tilby en normal arbeidshverdag ved Portalen, der pausepraten skal handle om stort og smått, og der fokuset er på arbeidet som utføres snarere enn rusproblemer. «*Det er ingen rusprat, det var overraskende*», forklarte en av medarbeiderne. «*Det er deilig å slippe å prate om det hele tiden. Mye bedre enn jeg så for meg, trodde det skulle være mer dophuer*». Andre trakk frem at de i andre typer av tiltak var vant til at «*det blir pest på rusproblemene hele tiden, men det gjør det ikke her, lite rusprat, lite rus*». Samhandling med både frivillige og ansatte bidrar til å forsterke denne effekten. De frivillige oppfordres for eksempel til å ikke forsøke å være terapeuter ovenfor medarbeiderne, selv om ikke alle har lykkes like godt i å unngå dette.

Men samtidig har man altså en mentor som skal hjelpe medarbeiderne med tanke på rusmestring. Dette potensielle spenningsforholdet var noe vi var opptatt av i intervjuer med medarbeiderne. En av dem poengterte at han ikke hadde hatt behov for å prate med mentor, «*jeg er mest her for å ha et normalt sted å være på*». Men hovedinntrykket er likevel at i den grad medarbeidere har opplevd et misforhold mellom fokus på rusmestring og fokus på normalitet, er dette knyttet til samtaler med ansatte eller frivillige og ikke mentor:

De ansatte er litt hobbypsykologer. Jeg har ikke tenkt på dette som et behandlingssted. Har ikke behov for å snakke med de ansatte om dette. Rusteorien får de profesjonelle ta seg av.

Som nevnt i kapittelet om rusrehabilitering i innledningen, kjennetegnes terapeutiske samfunn av en overgang til at færre profesjonelle og flere brukere involveres i «behandlingen» (selv om man med tiden supplerte dette med profesjonelle igjen).

Annen forskning om bruk av mentorer i likemannsarbeid viser også at dette kan styrke målgruppens mulighet til å ta i bruk sine egne erfaringer og ressurser for å endre egen livssituasjon og oppnå bedret livskvalitet (Mydland & Kvanneid, 2019). Mentorer gjør det her også mulig å speile at også negative erfaringer med rusmisbruk faktisk kan benyttes til noe konstruktivt. Inkludert det å på et senere tidspunkt også selv eventuelt kunne bli mentor for noen andre. Denne erkjennelsen, sammen med mentorens rolle i å inkludere deltagere i rusfrie nettverk, kan forsterke muligheten for et rolleskifte til å bli en mer aktiv deltager i eget liv og fremtid.

I Portalen er det sett fra et brukerperspektiv primært mentor som man opplever man har et utbytte av å snakke eksplisitt med om rusproblemene. Det varierer i hvilken grad den enkelte involverer eller lar seg motivere av andre medarbeidere. Enkelte nevner at om de har en dårlig dag eller sliter, så forsøker man å motivere hverandre. Men det er «*lite fokus på rusituasjonen*», og «*ikke noe rusprat her*». Det er ikke nødvendigvis gjennom samtale, men gjennom å se andre lykkes at man blir motivert selv: «*Det er ikke så mye verbalt, men gjennom hvordan noen går foran som et godt eksempel. Folk som jeg kjente fra rusmiljøet som jeg så det gikk bra med*». En annen medarbeider kommenterer på en annen side at han blir «*ikke nødvendigvis motivert av å se andre lykkes, jeg tenker bare på meg selv. Bra for de*». Dermed later det til at prinsippet om *fellesskapet som metode* ikke nødvendigvis fungerer optimalt i Portalen hvis man tenker på et fellesskap av rusmisbrukere. Snarere er det som vi skal se i neste del det utvidete fellesskapet med ansatte, frivillige, mentor og aktører i lokalsamfunnet som kan betraktes som et av de viktigste virkningsfulle midlene i prosjektet.

Byeffekten: Samskaping i Portalen

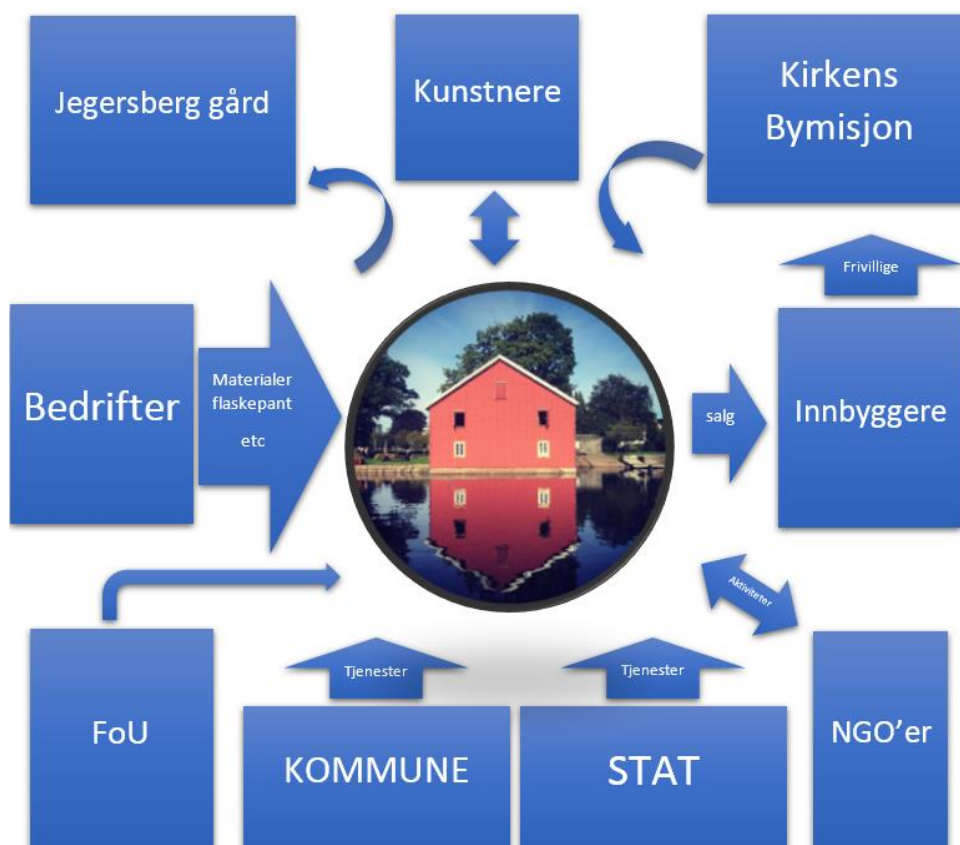
I denne delen vil vi undersøke hvordan medarbeiderne i Portalen inngår i fellesskap på ulike nivåer, og hvilken betydning *samskaping* har for tiltaket. I de tradisjonelle terapeutiske samfunnene skapte man som oftest isolerte minisamfunn der den primære kontakten var med andre brukere. Ideen var, som tidligere nevnt, å benytte dette samfunnet som metode (*community as method*) i rehabiliteringsarbeidet.

I San Patrignano i Italia, som altså har vært en av inspirasjonene for Portalen, har man oppskalert dette terapeutiske samfunnet betraktelig slik at miljøterapien involverer interaksjon med et stort antall andre mennesker i et slags *mikrokosmos av samfunnet* (Guidicini & Pieretti, 1994). Skalaen av disse relasjonene betegnes som byeffekten (*The city effect*) og antas å ha virkninger i forhold til individuelle og kollektive endringsprosesser. Man går ut fra at livet i San Patrignano står i en verdimelessig kontrast til livet på utsiden - som man tenker er preget av individualisme og mangel på kollektive dimensjoner. Miljøterapien har derfor fokus på aktivitetene innenfor det oppskalerte terapeutiske samfunnet som en forberedelse på reintegrering i resten av samfunnet når man er klar for det. Gjennom *byeffekten* oppfattes det terapeutiske samfunnet som en

slags øvelsesverden (*trial reality*) med en organisatorisk struktur som i praksis inkluderer egne systemer av lover, vaner, tradisjoner og steg som skal lede til rehabilitering. I likhet med i livet på utsiden, må beboerne forholde seg til mange ulike sosiale subsystemer med varierende roller og posisjoner, håndtere kontakt med et stort antall individer, og mestre tvetydige og ofte motstridende inntrykk (Hansson & Wijkström, 1998).

Disse prosessene gjør seg også gjeldende i Portalen. Det interessante med Portalen er imidlertid at aktiviteten i den gamle sjøboden ikke er en avsondret øvelsesverden, men utgjør en integrert del av lokalsamfunnet i Kristiansand. Med tanke på normaliseringsprinsippet som ligger til grunn i rehabiliteringsmodellen, er det interessant å fokusere på hvordan det helhetlige tilbudet utformes gjennom *samskaping* med andre aktører i lokalsamfunnet. Ideen om *community as method* blir slik sett reaktualisert i lys av myndighetenes økende fokus på samskaping som en løsning på velferdsutfordringer, som beskrevet i innledningen. Man kan si at i Portalen handler *byeffekten* på mange måter om betydningen av den samlede innsatsen fra et helt lokalsamfunn, snarere enn effekten av å leve i et oppskalert, men avsondret øvelsessamfunn.

I sine analyser av Basta i Sverige påpeker Hansson & Wijkström (1998) at relasjonen til andre organisasjoner i stor grad påvirker hva slags ressurser man har, og hva slags praksis man legger opp til i virksomheten. En summarisk illustrasjon av relasjonen til andre aktører i Portalen vises i figur 5 på neste side. Omfanget er her relativt omfattende, og involverer samarbeid med andre rehabiliteringsaktører, kunstnere, andre deler av Kirkens Bymisjon, bedrifter, innbyggere, frivillige, forsknings- og undervisningsmiljøer, kommune, stat og andre organisasjoner.

Figur 5: Samskaping i Portalen.

Vi skal her ikke gå så dypt inn i samarbeidet med *det statlige og kommunale tjenesteapparatet* annet enn å konstatere at det bestrebes å sørge for at deltakelse i Portalen skal medføre en helhetlig oppfølging i resten av hjelpeapparatet⁶. Dette ser ut til å stemme overens med medarbeidernes opplevelser av tilbudet. Kommunen har gått inn med personalressurser tilsvarende 75% stilling i tillegg til oppfølging fra feltsykepleier. De ansatte i kommunen jobber tett på medarbeiderne, ikke bare mens de er «på jobb» på Portalen, men også utenfor denne arbeidstiden. Dette innebærer å tilrettelegge for møter med offentlige instanser som NAV, boligkontor, Statens innkrevningssentral, tannbehandling osv., der det er behov for det; ringe eller banke på døra for å vekke dem eller motivere medarbeidere til å komme på jobb; tilby helsesjekk; drive oppsøkende virksomhet i miljøet for å rekruttere nye deltakere; delta i ansvarsgruppemøter; lese brev medarbeiderne får fra det offentlige; hjelpe dem med å finne frem i systemet; sørge for samhandling på tvers i systemet og følge opp medarbeidere som går videre til annen behandling.

Ettersom det tok mange år med forberedelser før Portalen kom i stand, fikk de kommunalt ansatte med egne ord en anledning til «å lære måten å tenke på, en

⁶ Det ligger utenfor forskningsprosjektets rekkevidde å vurdere det interkommunale samarbeidet som ligger til grunn i tiltaket.

systematisk gjennomgang av bakgrunnen og tankesettet rundt prosjektet». Kommunen har også tilrettelagt for prosjektet gjennom å la Kirkens Bymisjon leie bygget som tidligere ble brukt som lager av kommunen. Dette er et eksempel på at en enkel tilrettelegging som krever relativt lite fra kommunens side kan ha stor betydning for aktører i sivilsamfunnet.

Samarbeidet med *andre rehabiliteringsaktører* utgjorde en sentral del av tiltaket allerede i planleggingsfasen, og ligger manifestert i selve navnet Portalen. Ettersom tiltaket ikke er et endestopp i seg selv, er dette samarbeidet avgjørende. Det er spesielt nært samarbeid med Jegersberg Gård, som for mange medarbeidere er det neste steget i tiltakskjeden. Man har derfor nær kontakt med både ansatte og tidligere medarbeidere fra Portalen som nå er på Jegersberg og fungerer som en motivasjonsfaktor. På tilsvarende vis ledsager ansatte i Portalen medarbeiderne til omvisninger ved andre rehabiliteringssteder og hjelper dem å komme inn der, noe som ifølge medarbeiderne gjør overgangen lettere for dem.

Lokale kunstnere og brukskunstnere inviteres til å ha ambulerende salgsutstillinger i Portalen kafé, noe som bidrar til å skape et trivelig miljø for både de i Portalen og kafégjester. Medarbeiderne er ikke nødvendigvis i dette samarbeidet, men ble invitert til en workshop med en kunstner for å utvikle nye produktideer. Holdningen hos medarbeiderne var at workshopen hadde hatt enda mer for seg dersom den hadde involvert større grad av opplæring som kan føres på en cv. Dette ville i så fall være i tråd med tilnærminger i San Patrignano, Jegersberg og Basta, der det legges vekt på kvalifisering til arbeidslivet som en del av rehabiliteringsopplegget.

Portalen er forankret i *Kirkens Bymisjon*, så naturlig nok er det et godt samarbeid internt i organisasjonen. Blant annet rekrutterer man frivillige gjennom bymisjonens frivilligsentral, samarbeider med andre tiltak i organisasjonen (e.g. Enter Fritid), og i forbindelse med at Kirkens Bymisjon hadde TV-aksjonen i 2018, var det mulig å søke interne midler til prosjektet. Dette ble blant annet brukt til å ansette mentor på fulltid og få i stand en workshop med medarbeidere og en kunstner om produktutvikling. Produktene selges via Kirkens Bymisjons nettbutikk. Det er også formelt sett Kirkens Bymisjon som lager bedriftsavtaler i forbindelse med ulike typer av samarbeid med lokale bedrifter (se senere i denne delen).

Det er ikke et utstrakt samarbeid med andre tilbud i regi av *andre frivillige organisasjoner* i de ulike kommunene. Et slikt samarbeid kunne bidratt til å gi deltakerne et bredere tilbud også utenfor Portalens åpningstider, da mange av dem opplever at rusmestringsarbeidet er vanskeligere. Som en av medarbeiderne formulerte det: «*Det er kveldene som egentlig er verst, jeg hadde lett blitt med på andre sosiale ting*». Vi tenker da ikke primært på ulike rehabiliteringstiltak, men på bredden av frivillige aktiviteter som inkluderer alt fra treningstilbud til strandrydding avhengig av deltakernes ønsker og behov. Mange melder om et slikt behov:

På et annet tilbud var vi i svømmehallen og ute på curling og litt forskjellig, frisbee i skogen, det syntes jeg er veldig gøy. Hadde vært lettere å være med på slike ting hvis jeg hadde noen kjente der, jo mer sammen, jo bedre.

Jeg og damen har lyst til å begynne i Røde Kors og starte et sosialt liv den veien, har brutt med alle venner. Vi har veldig lyst til å trene for eksempel.

En av de tidligere medarbeiderne som har fått et rusfritt liv gjennom Portalen kommenterte at *«Jeg savnet å få vite mer om hvilke tilbud som finnes. Fikk bare vite hva som gikk gjennom Bymisjonen. Kunne de hatt noen brosjyrer eller... som kan fylle resten av uka»*.

Erfaringsmessig er det vanskelig å følge opp deltakere i aktiv rus i slike sammenhenger, men det betyr ikke at personer som har kommet et stykke i sin rehabiliteringsprosess ikke kan ha godt utbytte av for eksempel organisert trening. Deltakerne opplever at det kan være en utfordring å møte opp på nye aktiviteter alene, men ansatte har anledning til å følge opp fritidsaktiviteter og mentor har for eksempel utfordret deltakerne til å trene sammen med ham, noe som gjorde at deltakerne opplevde en enklere overgang. På dette området har man i stor grad samarbeidet med Kirkens Bymisjons egne tiltak, som *Enter Fritid*, der deltakerne gjennom et variert tilbud av fritidsaktiviteter innen friluftsliv, kultur og sport tilbys en mulighet til å bygge nye rusfrie nettverk. Målet er at meningsfulle fritidsaktiviteter i fellesskap med andre skal gjøre det lettere å mestre en rusfri hverdag og å forbli rusfri. Hensikten er at Portalen skal være en portal også inn der. Ettersom det er krav om rusfrihet ved Enter Fritid, er terskelen for høy for mange av medarbeiderne, men de som har kommet videre i rusmestringen har hatt gode opplevelser i Enter Fritid, ofte sammen med ansatte i Portalen.

Byens *innbyggere* utgjør også en del av prosjektet på ulike nivåer. For det første stiller mange av dem opp som *frivillige*. En stor del av dem er pensjonister som har behov for å fylle hverdagen sin med meningsfulle aktiviteter, uten å binde seg for mye opp i dem. Derfor er det organisert et rulleringssystem der de ulike frivillige typisk er i Portalen 1-2 ganger i løpet av en uke. De frivillige har undertegnet taushetserklæring og utgjør en viktig del av miljøterapien ved Portalen. De frivillige og medarbeiderne jobber tett sammen i verksted, kafé, kjøkken og transport, veileder i forhold til arbeidsoppgaver ved behov, snakker sammen, spøker og tuller, lager lunsj sammen og bygger i mange tilfeller relativt tette bånd. *«De har blitt gode venner rett og slett»*, fortalte en av medarbeiderne for eksempel. Flere av medarbeiderne forteller at de selv etter å ha gått videre fra Portalen opprettholder kontakten med de frivillige i ettertid. På tross av dette kan det tenkes at mindre aldersforskjell mellom frivillige og medarbeidere kunne ha bidratt til at enda flere bygde vennskapelige relasjoner til de frivillige.

Disse relasjonene mellom de frivillige og medarbeiderne er helt sentralt på Portalen og følges observant av de ansatte. *«Når vi ser at den relasjonen har blitt etablert, da tenker vi at, nå er vi i gang»*, fortalte en av de ansatte. En av medarbeiderne hadde for eksempel utviklet en spesielt god relasjon med en av de frivillige før medarbeideren gikk videre i

tiltakskjeden. «Hvis jeg ikke kommer på jobb, så blir han (den frivillige) så bekymret», sa medarbeideren spøkefullt. Men for enkelte så relasjonen til frivillige ut til å bidra til å skape en følelse av forpliktelse til å komme, kanskje i større grad enn arbeidsoppgaver og leveranser.

Lavterskelaspektet ved tiltaket medfører at det er betydelige forutsigbarhetsutfordringer knyttet til medarbeiderne i arbeidshverdagen. Enkelte dager kan bare et par medarbeidere møte opp, slik at de frivillige utgjør en helt nødvendig forutsigbarhet i arbeidsstokken i Portalen. Det kan imidlertid oppleves som demotiverende for de frivillige når det er få eller ingen medarbeidere på jobb. Til gjengjeld bidrar da de frivillige til at medarbeiderne holder oppe motivasjonen i samme situasjon. En av medarbeiderne konkluderte for eksempel at «Det er så mange frivillige, som kanskje betyr mer for meg enn de andre medarbeiderne». Undersøkelsen gir faktisk inntrykk av at det er mer kontakt mellom de frivillige og medarbeiderne enn mellom medarbeiderne selv. Hovedutfordringen med de frivillige har vært at enkelte kan ha hatt vanskelig for å forstå normaliseringsprinsippet som ligger til grunn for rehabiliteringsarbeidet. Dette har medført at enkelte har gått for dypt inn i rusmestringsarbeidet til medarbeiderne, uten å egentlig være kvalifisert for oppgaven, noe som oppleves som ubehagelig for medarbeiderne.

For det andre er byens innbyggere også *kunder* i Portalen, både i forhold til kafé og verksted. Det er de som kjøper produktene som lages på verkstedet (noe som vi har sett tidligere betyr mye for medarbeiderne), og det er de som er stamkunder som kommer innom kafeen etter trening eller tur, drikker kaffe og spiser vafler og slår av en prat. For medarbeiderne gir dette viktig sosial trening og mestring. Innbyggere donerer også brukte møbler til verkstedet som medarbeidere og frivillige kommer innom og henter, noe som igjen gir anledning til sosial interaksjon. Ved enkelte anledninger har kunder gått opp på verkstedet på en slags befaring, men man ønsker ikke at medarbeiderne skal være på utstilling på den måten og gjør en innsats for å unngå slike episoder.

Lokale bedrifter støtter også Portalen på ulike måter. Man har for eksempel fått gode innkjøpspriser på materialer til verkstedet, andre bestiller bord og benker som produseres i Portalen, et lokalt supermarked leverer gratis varer som nærmer seg utløpsdato og som brukes til lunsj og kafesalg. Andre bedrifter og lokale borettslag har avtaler om at Portalen kan hente tomgods som samles opp i Kirkens Bymisjon dunker som er plassert i bedriften. Flaskene fraktes til et lager hvor de sorteres og sendes videre til en tredjepart som kjøper flaskene av Portalen. Disse ordningene har miljømessige aspekter (e.g. resirkulasjon), samtidig som at Portalen yter en samfunnstjeneste og bedriften og borettslagene tar et samfunnsansvar (*Corporate Social Responsibility*).

I tillegg er det innarbeidet et nært samarbeid med *FoU miljøer* utover dette aksjonsforskningsprosjektet. Ekspertise om sosialt entreprenørskap ved Universitetet i Agder var delaktige i å planlegge prosjektet og har fungert som støttespillere underveis.

Studenter i kunstfag og sosialt arbeid har også vært involvert i Portalen og bidratt med markedsanalyser, utvikling av logo, og vært del av Portalen teamet.

I San Patrignano er likemannsarbeid og relasjoner til et enormt antall *andre medarbeidere* som man lever sammen med 24 timer i døgnet i sentrum av miljøterapien. I Portalen er det svært få medarbeidere til sammenligning, og muligheten til å bygge relasjoner til disse er begrenset til arbeidstiden. I den grad man ikke har lyktes i å etablere en kollektiv tenkning eller et likemannsfellesskap i Portalen etter modell fra San Patrignano og Basta, handler dette sannsynligvis til en viss grad om skalaen av prosjektene.

Til gjengjeld inngår man altså i et nettverk av samskapende aktører i lokalsamfunnet. Mange lokale aktører er som vi har sett inne i bildet i Portalen i små roller som tilsammen utgjør *komplementære ressurser* og kompetanser som samlet sett betyr mye for den enkelte medarbeider i prosjektet. Det later til å være et enda større potensial i denne typen tilnærming enn det man har hatt kapasitet og ressurser til å ta ut i Portalen. Omfanget av samskaping kan blant annet økes til å involvere andre frivillige/ideelle organisasjoner, som tidligere nevnt, men også familiemedlemmer. I ett tilfelle var for eksempel en far til en av medarbeiderne frivillig i Portalen, til stor gjensidig nytte for begge parter. Det har også vært en dreining mot å i økende grad involvere familiemedlemmer i terapeutiske samfunn, fremfor å utelukkende satse på likemannsprinsipper (Vanderplasschen et al., 2014).

Det sentrale i samskapingen i Portalen er at lokalsamfunnsaktører ikke bare trer støttende til, men at medarbeiderne på sin side kan gi en *gjenyttelse* i form av salg av produkter, kafédrift og tjenester i lokalsamfunnet. Samfunnsforskere har funnet at denne typen *resiprositet* i form av ytelse og gjenyttelse er en av bærebjelkene i samfunnsliv. Den franske antropologen Marcel Mauss (1947, 1969) argumenterte at utvekslinger handler om mer enn økonomiske transaksjoner. Utvekslingen har også politiske, lovmessige, mytologiske, religiøse, personlige, sosiale og slektskapsmessige verdier. Det sentrale elementet i utvekslingen er nemlig resiprositet - en uskreven kontrakt om gjenyttelse av tjeneste eller ting. Det å gi en ytelse involverer dermed en investering i relasjoner til omverden, en uskreven lovnad om at mottakeren på et eller annet tidspunkt vil gi noe tilbake. På denne måten bidrar utvekslingen til å knytte permanente sosiale bånd mellom mennesker.

Sahlins (1972) bygget videre på dette tankegodset og skilte mellom tre former for resiprositet. Den første er *generalisert resiprositet*, som er det solidariske ytterpunktet, en forventning om gjenyttelse som ikke er spesifikk med hensyn til tid, kvantitet eller kvalitet. Ytelsene skaper permanente sosiale bånd via et system av forventninger om at folk skal gjøre noe for hverandre, spesielt i den nærmeste omkretsen. Den andre er *balansert resiprositet* i form av mer direkte bytter i et lokalsamfunn; kjøp og salg med og uten penger. Transaksjonene avsluttes der og da; gjenyttelsen (betalingen) er umiddelbar, og har ingen spesiell betydning for knyttingen av sosiale bånd. Den tredje er *negativ*

resiprositet, det vil si tyveri, ran, juks og bedrag. Dette er det antisosiale ytterpunktet, et forsøk på å få noe for ingenting. Dette bidrar selvsagt ikke til å knytte sosiale bånd.

Det kan argumenteres at velferdstjenester ofte også involverer lignende antisosiale elementer selv om de ikke er knyttet til tyveri eller bedrageri. Klientifisering innebærer i verste fall passivt mottak av tjenester uten anledning til, eller forventning om gjenytelse. Det er gjort mye forskning på klientifisering (e.g. Lipsky, 1980; Nervik, 1997; Skau, 2003). Hovedlinjene i forskningen er at det forekommer at arbeidslivets krav og enkeltindividets ressurser ikke er i samsvar, samtidig som at strukturelle faktorer og individuelle egenskaper medfører ulike former for utenforskap. I neste omgang medfører kontakten med velferdsbyråkratiet at det utstøtte individet ytterligere isoleres fra samfunnet.

Forskningen har funnet at tjenestemottakere på mange måter risikerer å bli «fanget» i systemet ved å bli transformert til klienter og satt inn i standardiserte båser. Samtidig fjernes omsorgen fra familie og nærmiljø og blir institusjonalisert. Innholdet i samhandlingen struktureres fra dette tidspunktet slik forskerne ser det i stor grad av velferdsbyråkratene, og klientene må lære seg hvordan de skal oppføre seg i den nye klientrollen (ibid). Å bli klient innebærer en overgang fra subjekt- til objektstatus, der man plutselig blir gjenstand for fremmede velferdsbyråkraters vurderinger og avgjørelser. Samtidig medfører klientrollen en overgang fra normalitet til avvik. Denne forskningen har frembrakt kunnskap om disse prosessene som har ført til forsøk på å utforme en politikk som har sterkere fokus på både rettigheter til hjelp og forpliktelser til å delta i tiltak for å unngå klientifisering over lang tid. I Meld. St. 33 (2015-2016) *NAV i en ny tid – for arbeid og aktivitet*, slås det for eksempel fast at regjeringen vil øke kravene til aktivitet i velferdsordningene for å gi legitimitet til velferdsytelsene gjennom en bedre balanse mellom rettigheter og plikter.

Sett med Mauss eller Sahlins' linser, kan man si at en av utfordringene med klientifisering er at individet ikke knyttes til samfunnet i form av å bruke sine ressurser til å gi gjenytelser for hjelpen og støtten det får. I stedet stilles man i en systematisk utenforskapsposisjon preget av *negativ resiprositet*. Selv om et individ i en periode havner utenfor arbeids- eller utdanningsmarkedet, betyr det ikke dermed at vedkommende ikke har ressurser som potensielt kan komme samfunnet eller omverden til gode. Her har man i Portalen utnyttet seg av sosiale entreprenørers posisjon i «den fjerde sektor» (Brøgger, 2017) med koblinger til både privat, offentlig og frivillig sektor (se fig. 1 i innledning). Dette har gjort dem i stand til å få i stand reell samskaping med lokalsamfunnet som et miljøterapeutisk virkemiddel, snarere enn å skape et isolert, kunstig *øvelsessamfunn* (trial society). Dette innebærer både ytelse og gjenytelse, snarere enn passiv mottakelse av hjelp. Denne varianten av en kanskje mer reell *byeffekt* gir deltakerne en mulighet til å gradvis tilbakekoble seg til lokalsamfunnet underveis i prosessen. På denne måten unngår man også utfordringen med den brå overgangen tilbake til lokalsamfunnet som man ofte står ovenfor etter langvarige opphold i de terapeutiske *øvelsessamfunnene*.

4. Konklusjon

I dette aksjonsforskningsprosjektet var målet å utforske virkningsfulle elementer i tiltaket ved å følge prosjektet over tid, for derigjennom å bistå med forskningskompetanse, videreutvikling av tiltaket, samt dokumentasjon av tiltaket.

Portalen skal være et lavterskeltilbud basert på *recoverytilnærminger*. Slike lavterskeltilbud har ofte et mer skadereduserende fokus, fremfor å ha et rehabiliteringsfokus slik man har i Portalen. En av årsakene er at dette er et krevende arbeid. Men i Portalen må man også kvalifisere seg for deltakelse gjennom rusfrihet i arbeidsdagen og et forpliktende, kontraktfestet ønske om endring. Det er dermed en hel del personer som ikke er klare for, egnet for eller som klarer å kvalifisere seg for deltakelse i prosjektet, og en relativt stor andel av de som har vært inne i tiltaket har falt ut igjen etter relativt kort tid uten ønskede resultater.

Samtidig skal tiltaket også kvalifisere til og være en portal inn i andre behandlingstilbud, som det terapeutiske samfunnet Jegersberg Gård, der det kreves full rusfrihet. Dermed legges det til grunn en trappetrinnsmodell der man gjennom Portalen kvalifiserer seg for videre behandling et trappetrinn lenger opp i tiltakskjeden. Det kan stilles spørsmål ved om disse trekkene ved tiltaket er helt forenlige med et *recoveryperspektiv*, og undersøkelsen viser som i andre studier av trappetrinnsmodeller at for en del deltakere er kvalifiseringskravene for å bevege seg videre oppover i trappetrinnene uoppnåelige (Dyb, 2003; Sahlin, 1996). Det er da ikke ønskelig for hverken Portalen eller deltakerne at de skal tilbake til Portalen igjen, slik at disse i verste fall forsvinner nedover i trappetrinnene igjen. Det er slik sett behov for mer lavterskeltilbud i et *recoveryperspektiv* som også fanger opp de som ikke nødvendigvis fungerer optimalt innenfor denne trappetrinnsmodellen.

For mange deltakere fungerer Portalen etter hensikten: å gi en overgang til mer høyterskel rusbehandling. Fokuset på tålmodig tilrettelegging for en mer strukturert hverdag har stor betydning for deltakerne i denne prosessen. At tiltaket er modellert som et sosialt entreprenørskapsprosjekt med en god balanse mellom sosiale og økonomiske hensyn bidrar også til å gi deltakerne en opplevelse av mestring, nytte, å gjøre bruk av sine ressurser og ha meningsfulle hverdager uten for store krav. Tiltaket har i økende grad lagt vekt på likemannsarbeid og mentorering som virkemidler, og også dette oppleves som betydningsfullt av deltakerne. Samtidig inngår en hel del lokalsamfunnsaktører i ulike komplementære roller i tiltaket, og denne *samskapingen* bidrar til å gi en type byeffekt (*city effect*) som ikke har form av et isolert *øvelsessamfunn* (Guidicini & Pieretti, 1994), men som en del av et levende lokalsamfunn. Alle disse aspektene bidrar utvilsomt både til å heve kvaliteten på deltakernes hverdagsliv i et *recoveryperspektiv*, og til den enkeltes rusmestring på vei videre i tiltakskjeden.

5. Referanser

Andreassen, T. A. 2009. *Brukermedvirkning i NAV. Når velferdsforvaltningen og brukerorganisasjonene skal jobbe sammen*. Gyldendal norsk Forlag AS 2009.

Andreassen, R., Ekberg, J. I., Gundersen, N. H., Holmen, O. A., Lindland, T., Mydland, T. S. & Nodeland, S. (2010). *Ettervern Rus. Brukerundersøkelse av et utvalg Agder-kommuners ettervernstilbud etter institusjonsbehandling for rusavhengighet*. Kristiansand: UiA prosjektrapport.

Brøgger, B. (2017). *Sosialt entreprenørskap i Norge*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Borg, M., Karlson, B. & Stenhammer, A. (2013). *Recoveryorienterte praksiser. En systematisk kunnskapssammenstilling*. Rapport nr 4/2013. Nasjonalt kompetanseseter for psykisk helsearbeid (NAPHA).

Borg, M., Sjøfjell, T. L., Ogundipe, E. & Bjørlykhaug, K. E. (2017). *Brukernes erfaringer med hjelp og støtte fra erfaringsmedarbeidere innen psykisk helse og rus*. Rapport 2:2017. Nasjonalt senter for erfaringskompetanse innen psykisk helse.

Castrignano, M. (2005). A Drug Free Approach to Treatment – Cultural/Social Aspects and Follow-Up Studies: the case of 'San Patrignano' Therapeutic Community. I: G. Manfrè, G. Piazzini, A. Polettoni, (red.) *Beyond the Community. A Follow up study on San Patrignano former guests*. Milano: FrancoAngeli

Coghlan, D. & T. Brannick (2005). *Doing action research in your own organization*. London, Sage publications.

Damvad (2014). *Utredning om norsk serveringsnæring. For Nærings- og fiskeridepartementet*. Rapport 16/12/14

De Leon, G. (2003). *Det terapeutiske samfunn. Teori, modell og metoder*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dyb, E. (2003). *Prosjekt Bostedsløse – midtveisevaluering*. Byggforsk, prosjektrapport 358 2003.

Folkestad, B., Christensen, D.A., Strømnes, K., Selle, P. (2015). *Frivillig innsats i Noreg 1998-2014*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

French, M. T., Zarkin, G. A., Hubbard, R. L. & Rachal, J. V. (1993). The Effects of Time in Drug Abuse Treatment and Employment on Posttreatment Drug Use and Criminal Activity. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse* 19(1).

Gjernes, T. & Bliksvær, T. (2011). *Nye samarbeidsformer - nye læringsformer? Sluttrapport fra evalueringen av forsøket Høgskole- og universitetssosialkontor (HUSK)*. NF-rapport nr. 7/2011. Nordlandsforskning.

Goffman, E. (1991). *Asylums*. London: Penguin.

Greenwood, D. J. & M. Levin (2007). *Introduction to action research: social research for social change*. Thousand Oaks, Calif., Sage Publications.

Guidicini, P. & Pieretti, G. (1994). *San Patrignano between Community and Society. A Research on the Biographic Routes of 711 San Patrignano Former Guests*. Milano: Angeli.

Guribye, E. (2016). *Mot 'Kommune 3.0'? Modeller for samarbeid mellom offentlig og frivillig sektor: Med hjerte for Arendal*. FoU Rapport 3/2016. Agderforskning.

Guribye, E. (2018). Co-creation of linking social capital in 'Municipality 3.0'. *Journal of Civil Society*, 14(1): 77-93.

Hansen, I. L. S., Tofteng, M., Holst, L. S., Flatval, V. S. og Bråthen, K. (2018). *Evaluering av opptrappingsplanen for rusfeltet. Andre statusrapport*. Fafo-rapport 2018:44.

Hansson, J. H. & Wijkström, F. (1998). Basta arbeidskooperativ – ett tecken i tiden? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2-3/98, 194-221.

Heule, C. (2005). *Ideologi, praktik & retorik. En utredning om Bastas etablering i Västsverige*. Lunds Universitet. Socialhögskolan.

Karlsson, B. & M. Borg (2017). *Recovery. Tradisjoner, fornyelser og praksiser*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2017). *Veier til samarbeid. Sosiale entreprenører som samarbeidspartnere i offentlig sektor – eksempler og idéer*. Inspirasjonshefte.

Lieberman M., Yalom I. & Miles M. (1973). *Encounter Groups: First Facts*. Basic Books.

Lipsky, M. (2010) *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. [Org. ed. pub. 1980] New York:Russel Sage Foundation

Loga, J. M., Eimhjellen, I., Eschweiler, J., Ingstad, E.L., Stokstad, S. & Winswold, M. (2016). *Sosiale entreprenører – partnerskap for nye løsninger*. Bergen: UNI Rokkansenteret.

Mauss, M. (1969). *The gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*. London: Routledge and Kegan Paul.

McCann (2011). Points of reference: Knowledge of elsewhere in the politics of urban drug policy. In: McCann, E.J. and Ward, K.G. (red.) *Assembling urbanism: Mobilizing knowledge and shaping cities in a global context*. Minneapolis: University of Minnesota Press

Monti, P.M., Colby, S. M. & O'Leary, T. A. (2004). *Adolescents, Alcohol, and Substance Abuse*. Guilford Press.

Mydland, T. S. & Kvanneid, A. J. (2019). *Likemannstjeneste i Stavanger. Samarbeid om oppfølging etter institusjonsbehandling for rusavhengighet*. NORCE Samfunn Rapport 3 – 2019. NORCE Norwegian Research Centre.

Nervik, J. A. (1997): *Offentlig politikk og klientløpebaner. Sosialhjelp og arbeidsmarkedstiltak – bidrag til selvforsørging eller ringdans i velferdsbyråkratiet*. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo i samarbeid med Unipub, Akademika AS: Oslo.

NOU 2011:11: *Innovasjon i omsorg*. Kapittel 5.3., om medborgerskap.

Pearce, S. & Pickard, H. (2013). How therapeutic communities work: Specific factors related to positive outcome. *International Journal of Social Psychiatry* 59(7): 636–645.

Perrini, F., Vurro, C. & Costanzo, L. A. (2010). A process-based view of social entrepreneurship: From opportunity identification to scaling-up social change in the case of San Patignano. *Entrepreneurship & Regional Development*, 22(6): 515-534.

Prop. 15 S 2016 Opptappingsplanen for rusfeltet

Reason, P. & H. Bradbury (2001). *Handbook of action research: participative inquiry and practice*. London, Sage.

Rønning, R. (2011). *Frivillige og lønnede på samme lag. Om styrking av den frivillige innsatsen i omsorgsarbeidet – i samspill med offentlig sektor*. Lillehammer: Østlandsforskning rapport nr. 18/ 2011

Sahlin, I. (1996): *På gränsen til bostad. Avvisning, utvisning, spesialkontrakt*. Lund: Arkiv förlag.

Sahlins, M. (1972). *Stone Age Economics*. London/New York: Routledge.

San Patignano (2010). *Budget 2010*. Lastet ned 19. mars 2019 fra:
https://www.sanpatignano.com/wp-content/uploads/2013/02/bilancio_2010_en-2.pdf

Skau, G. (2003). *Mellom makt og hjelp. Om det flertydige forholdet mellom klient og hjelper*. 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Snell, C. (2015). Success in drug court: the offenders' perspective. *Journal of Family Strengths*, 15(1).

Sosial og helsedepartementet (2001). *Å være i samme båt. Likemannsarbeid i funksjonshemmedes organisasjoner. Veileder*.

Stortingsmelding nr. 10 (2012-13): *God kvalitet for trygge tjenester*. Kapittel 2.3.

Støkken, A. M. & Willumsen, E. (2017). *Brukerstemmer, praksisforskning og innovasjon*. Portal Akademisk, Portal forlag 2017.

Torring, J., Sørensen, E. & Røiseland, A. (2016). Transforming the Public Sector Into an Arena for Co-Creation: Barriers, Drivers, Benefits, and Ways Forward. *Administration & Society*, online first November 28, 2016. <http://doi.org/10.1177/0095399716680057>

Torjussen, E., H. L. Harwiss og I. A. Havnes 2014: *Brukermedvirkning i TSB – en myte? En nasjonal kartlegging av brukermedvirkning i Tverrfaglig spesialisert behandling av ruslidelser (TSB)*. Nasjonal kompetansetjeneste TSB Skriftserie nr 1, 2014.

Tortzen, A. (2017). Samskabelse som fortælling og praksis: Et kritisk blik på den aktuelle samskabelsesdagsorden. *Uden for Nummer*, 2017(34), 4-13.

Vanderplasschen, W., Vandeveld, S. & Broekaert, E. (2014). *Therapeutic communities for treating addictions in Europe*. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction

Vetvik, E. & Disch, P. G. (2017). *Retorikk og realiteter. Planlegging framtidens helse- og omsorgsoppgaver i kommunene – 2015 – 2025*. Rapport, Senter for omsorgsforskning Sør.

Young, M. G. (2010). Developing Therapeutic Communities for the 21st Century: Bringing Traditions Together Through Borrowing and Adaptation. *Therapeutic Communities* 31(1).